

ІСТОРІЯ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

УДК 94(367:430.2):327(430).022

<https://doi.org/10.46869/2707-6776-2025-29-1>

Вацеба Р.М.

<https://orcid.org/0000-0002-0276-8131>

ПОЛАБСЬКІ СЕРБИ У ДОБІ ЛЮДОЛЬФІНГІВ-ОТТОНІВ¹ (ЧАСТИНА 1)

У статті комплексно переосмислено історичну долю сербських спільнот межиріччя Заале та Мульті у добу Людольфінгів-Оттонів. Розглянуто їхню роль у системі міжнародних відносин першої половини X ст., визначено позицію в конфліктах Людольфінгів з угорцями, далемінцями-гломачами, гаволянами-стодоранами та Чеським князівством Пржемысловичів. На основі аналізу політичної ситуації у регіоні та запропонованої реконструкції епізодів співпраці полабських сербів з Генріхом Птахоловом спростовано поширений в історіографії стереотип про домінування у середовищі етнопотестарних утворень досліджуваного ареалу проугорської орієнтації.

*Уточнено хронологію інтеграції межиріччя Заале та Мульті до Саксонського герцогства, запропоновано її періодизацію. Заперечено інтерпретацію військово-стратегічного освоєння Генріхом Птахоловом цих теренів у 921 році в контексті наративу завоювання та поневолення слов'ян, наголошено на зумовленості відповідних заходів потребою оборони Саксонії від угорських набігів, а також необхідністю протидії коаліції Стодоранської династії та чеських Пржемысловичів. Підтримано тезу Е. О. Шульце про подальше збереження внутрішньої автономії сербських князівств у 20–40-х рр. X ст. Виходячи з ідентифікації згаданих Відукіндом Корвейським *agrarii milites* зі слов'янськими витязями-ветеничами розкрито сербський контекст військової реформи Генріха I Птахолова, реконструйовано її соціальні наслідки, простежено вплив на інтеграційні процеси у довгостроковій перспективі.*

Описано запровадження у межиріччі Заале та Мульті безпосереднього саксонського управління і створення церковної організації, охарактеризовано систему бургвардів, оттонівську колонізацію та становище місцевого слов'янського населення. Розкрито особливості етнічної політики Оттонів на новоприєднаних землях Білої Сербії. Услід за К. Генкстом і Г. Е. Шрате констатовано використання слов'янської мови в офіційній та приватній комунікації, визнання слов'янської правової традиції в судовій практиці, збереження первинного господарського та соціального укладу сербських громад, а також залучення політичної еліти полабських сербів до нових управлінських структур.

Ключові слова: Біла Сербія, Саксонське герцогство, доба Оттонів, слов'яни, полабські серби, гломачі, Генріх I Птахолов, Оттон I Великий, інтеграція, *agrarii milites*, система бургвардів.

¹ В основу статті покладено матеріали доповіді «Політика Генріха I Птахолова та Оттона I Великого стосовно білих сербів: спроба переосмислення», виголошеної на всеукраїнській науковій конференції «Історичні читання пам'яті професора Леонтія Войтовича» (Львів, 16–17 травня 2024 р.), а також доповнені та перероблені фрагменти доповіді «Слов'янський слід у військовій реформі Генріха I Птахолова», представленої в матеріалах міжнародної наукової конференції «Наративи та концепти середньовічної історії Центрально-Східної Європи» (Київ, 21–22 листопада 2023 р.) [1]. Проведенню досліджень та підготовці тексту сприяло отримання автором стипендії Президента України для молодих вчених у 2022–2024 рр.

Вступ: полабські серби² і наратив саксонської експансії на схід. Добу Людольфінгів-Оттонів можна вважати переломним періодом в історії слов'янських спільнот басейну Середньої Ельби, чільне місце серед яких посідали серби з межиріччя річок Заале та Мульде. Саме на X ст. припала незворотна інкорпорація їхніх земель до Саксонського герцогства, яка поклала край самобутньому розвитку тутешніх князівств і започаткувала процес соціокультурної та етнічної асиміляції слов'янського населення, що тривав до кінця XVIII ст.³ Попри це, у західноєвропейській наративній традиції, яка висвітлює історію Оттонівської доби, полабські серби згадані лише одного разу: описуючи перебіг подій 994 року, авторка Кведлінбурзьких анналів зазначила, що тоді «від саксів відокремилися усі слов'яни, за винятком сорабів»⁴. Недостатня увага до них з боку хроністів X – початку XI ст., що виразно контрастує з понад 20-ма свідченнями про «сорабів» у писемних джерелах Каролінзької доби⁵, помітно ускладнює реконструкцію їхньої історії у часи Генріха I Птахолова та його нащадків, створюючи підґрунтя для подекуди невинуватених спекуляцій. Зокрема, поширеною в історіографії практикою стало заповнення цієї прогалини перенесенням на межиріччя Заале та Мульде основних тенденцій політичного розвитку етнічно споріднених з місцевим сербським населенням далемінців-гломачів [9, s. 47, 48; 10, s. 125, 128, 132; 11, s. 81; 12, s. 283; 13, p. 145], а також мільчан та лужичан, що проживали далі на сході, за правим берегом Середньої Ельби.

Гломачі ще на початку X ст. стали об'єктом військової експедиції Генріха Птахолова, котрий очолював дружину та ополчення свого батька, тодішнього герцога Саксонії Оттона Світлого⁶. Вочевидь, конфлікт мав давнішу генезу, бо,

² У даному дослідженні термін «полабські серби» використовується у політичному сенсі, тобто лише стосовно тих білосербських спільнот, які входили до т. зв. «*regio que uocatur Surbi*» «Баварського географа» [див.: 2, с. 13]. У пропонуваному слововжитку його семантичне значення не включає інші етнічно білосербські племена на кшталт далемінців-гломачів, що на початку досліджуваного періоду виступали самобутніми суб'єктами політичного процесу.

³ Зокрема, відомий за книгою «Про Північну Америку і демократію: лист з Англії» німецький просвітник Йоган Шмоль (1756–1783 pp.), котрий походив з розташованого у межах історичного Сербіща Пульцігу на околицях Віттенбергу, згадував, що обидва його діди все ще розмовляли слов'янською мовою [3, s. 131].

⁴ «*Sclavi (insuper) omnes exceptis Sorabis a Saxonibus defecerunt.*» [цит. за: 4, p. 484-485]. Ідентична інформація зустрічається також у дещо пізнішій «Всесвітній хроніці» Саксонського анналаста і Магдебурзьких анналах [див.: 5, p. 298; 6, p. 158 ; 7, s. 116].

⁵ Відповідні фрагменти з джерел разом з перекладами див. у статті: [8, с. 19-45].

⁶ «*Is(que) a patre suo in provinciam, quam nos Teutonice Deleminci vocamus, Sclavi autem Glomaci appellant, cum magno exercitu missus, devastata eadem (multum) atque incensa, victor rediit* [І він, з великим військом відправлений своїм батьком у землю, яку ми, німці, звано Далемінці, слов'яни ж називають Гломачі, спустошивши її великою мірою та спаливши, повернувся переможцем].» [цит. за: 14, I, § 3 (2), p. 6, 7]; «*Anno Domini DCCCCVIII. [...] Otto Saxonie dux perpendens Heinrici prudentiam adsignavit ei exercitum adversus Dalmantiam, quam Teutonici Deleminci, Slavi autem Glomaci appellant. [...] Heinricus predicta provincia vastata et incensa victor ad patrem rediit* [Року Божого 908-го ... Оттон, герцог Саксонії, оцінивши мудрість Генріха,

за словами Відукінда Корвейського, батько Генріха Птахолова раніше і сам воював з далеминцями впродовж багатьох років⁷. Не маючи змоги самостійно протистояти саксам, далеминці покликали на допомогу угорців⁸, а ті, прибувши, «завдали у Саксонії великих спустошень і захопили незліченні трофеї»⁹. Проте через понад два десятиліття, в 929 році, під час військової кампанії проти очолюваного Св. Вацлавом Чеського князівства Генріху Птахолову таки вдалося здобути політичний осередок гломачів – град Ґану, який нині прийнято ідентифікувати з розташованим у долині р. Яна, між селами Штаухіц та Гоф, потужним городищем площею 3–3,5 га [3, s. 127; 17, s. 261, 263; 18; 13, p. 148-149; 19, p. 321; 20, s. 43]. Після двадцятиденної облоги Ґану було спалено, а все її доросле населення – знищено¹⁰. Частину другорядних гломацьких градів на кшталт городищ у Торгау, Фіхтенберзі біля Мюльбергу та Ґьорцігу – зруйновано і замінено зведеними поблизу саксонськими фортецями, в інших Генріх розмістив саксонські гарнізони [19, p. 323; 20, s. 44-45]. Коли у 933 році напередодні битви при Ріаде угорці знову запропонували гломачам долучитися до набігу на Саксонію, ті почали насміхатися з них і на знак відмови демонстративно кинули дуже товстого собаку¹¹. Відтак хроністи вже ніколи не розглядали далеминців-гломачів суб'єктом політичного процесу.

довірів йому військо проти Далеминції, яку ми, німці, Далеминцями, натомість слов'яни Гломачами називають. ... Генріх, спустошивши і спаливши згадану вище провінцію, повернувся до батька переможцем]» [цит. за: 5, p. 127-128]. На історичності описаних у цих свідченнях подій нещодавно наголосив Крістіан Ганевінкель [10, s. 126].

⁷ «XVII. [...] *Pater autem videns prudentiam adolescentis et consilii magnitudinem reliquit ei exercitum et militiam adversus Dalamantiam, contra quos diu ipse militavit* [Батько ж, бачачи мудрість юнака і велич намірів, надав йому ополчення і дружину супроти далеминців, проти яких довгий час сам воював]» [цит. за: 15, I, § 17, p. 27; див. також: 16, p. 28].

⁸ «XVII. [...] *Dalamanci vero inpetum illius ferre non valentes conduxerunt adversus eum Avars, quos modo Ungarios vocamus, gentem belli asperrimam* [Однак далеминці, не будучи спроможними витримати його тиску, привели проти нього аварів, котрих ми тепер зовемо угорцями, народ у війні найнеприємніший]» [цит. за: 15, I, § 17, p. 27-28].

⁹ «XX. *Predictus igitur exercitus Ungariorum a Sclavis conductus, multa strage in Saxonia facta et infinita capta preda...*» [цит. за: 15, I, § 20, p. 29; див. також: 5, p. 128].

¹⁰ «...*signa vertit contra Dalamantiam, adversus quam iam olim reliquit ei pater militiam; et obsidens urbem quae dicitur Gana, vicesima tandem die cepit eam. Preda urbis militibus tradita, puberes omnes interfecti, pueri ac puellae captivitati servatae* [повернув стяги проти Далеминції, з якою колись давно батько залишив йому війну; і, взявши в облогу місто, що зветься Ґана, на двадцятий день врешті-решт його захопив. Трофеї з міста дружинникам віддав, усіх дорослих знищивши, хлопців та дівчат взявши під нагляд]» [цит. за: 15, I, § 35, p. 50; див. також: 16, p. 51]. Згодом це повідомлення майже дослівно переповів Саксонський анналіст [див.: 5, p. 142]. Більш лаконічно про захоплення Генріхом «Ґрани» та обкладення далеминців даниною згадав Сіріберт з Жамблу: «928. [...] *Rex Henricus Granam urbem Dalamantiae capit, et Dalamancis tributum imponit.*» [цит. за: 21, p. 347].

¹¹ «*Haec audientes Avars, nichil morati cum gravi hostilique manu festinant intrare Saxoniam. Et iter agentes per Dalamantiam ab antiquis opem petunt amicis. Illi vero scientes eos festinare ad Saxoniam*

Ймовірно, дорогою до Праги східнофранкський король у подібний спосіб підкорив і сусідніх нижан, що мешкали вище за течією р. Ельби, біля самого підніжжя Рудних гір, і, можливо, враховуючи відсутність згадок про них у наративних джерелах Каролінзької та Оттонівської доби, утворювали з гломачами єдиний територіально-політичний комплекс [22, s. 121]. За словами Яна Бранкачка, місцеве передання зберегло пам'ять про трагічну долю оборонців городища у Дрездені-Кошюці [23, s. 72].

Посеред пралісу, що розкинувся між землями гломачів і нижан, Генріх I наказав збудувати потужну фортецю Мейсен [14, I, § 16 (9), p. 22, 23; 5, p. 138]. Її стратегічно важливе розташування забезпечувало контроль над ключовою ділянкою комунікаційної артерії, що поєднувала Саксонію та Тюрингію з Богемією, дозволяючи заблокувати доступ з Чеської котловини до басейну Середньої Ельби [20, s. 44]. Крім цього, Тітмар Мерзебурзький наголошував на важливому значенні Мейсену як плацдарму для походів на терени пізнішої Верхньої Лужиці¹². Шлях до розташованого тут князівства мільчан відкрився Генріху після ліквідації граду Любуша [14, I, § 16 (9), p. 22, 23; 5, p. 138], який нещодавно вдалося ідентифікувати з розташованим на правому березі Середньої Ельби городищем Шльосберг поблизу Льобсаль, що за 12 км на північ від Мейсену [24, s. 40-48; 3, s. 128-129]. Під час облоги оборонці Любуші спершу були змушені відступити до дитинця, а відтак капітулювали¹³. В результаті мільчани, котрі, за словами Тітмара, вже раніше визнавали над собою владу Генріха Птахолова, були перетворені на його данників.

Надалі військові заходи саксонців на цьому напрямку переважно фокусувались на землях пізнішої Нижньої Лужиці. Підкорення тутешніх слов'ян започаткував ще Генріх I Птахолов влітку-восени 932 р.¹⁴. Після смерті

Saxonesque ad pugnandum cum eis paratos, pinguissimum pro munere eis proiciunt canem. Et cum non esset iniuriam vindicandi locus ad aliam pugnam festinantibus, cum ridiculosa satis vociferatione longius prosequeuntur amicos [Почувши це, авари, анітрохи не зволікаючи, з сильним та войовничим угрупованням поспішили вторгнутися до Саксонії. І, просуючись походом через Далемінцію, попросили допомоги від давніх друзів. Ті, однак, знаючи, що вони поспішають до Саксонії, а саксонці до боротьби з ними готові, замість дарунка кинули їм найтовстішого собаку. І, не будиши покарані за образу на місці, зі сповненими насмішок вигуками довго супроводжували друзів, що поспішали на іншу битву].» [цит. за: 15, I, § 38, p. 56; див. також: 16, p. 55; 5, p. 147; 12, s. 299].

¹² «*Ex ea Milzenos su(a)e subactos dicioni censum persolvere coegit* [Звідти мільчан, що підпорядковувалися його владі, змусив сплачувати данину].» [цит. за: 14, I, § 16 (9), p. 22, 23; див. також: 5, p. 138].

¹³ «*Urbem quoque Lubuzum, de qua in posterum lacius disputaturus sum, diu possidens, urbanos in municipiunculam infra eandem positam fugere et se dedicios fieri compulit. Ex ea die, qua hec tunc incendio iuste periit, usque ad nostra tempora habitatore caruit* [Також містом Любушею, про яке пізніше розповім ширше, колись давно заволодівши, до меншого укріплення, розміщеного під ним, змусив містян втікати і здатися йому].» [цит. за: 14, I, § 16 (9), p. 22, 23; див. також: 25, p. 80].

¹⁴ «*932. Heinricus rex fuit in Lo(n)sicin* [Король Генріх побував у лужичан].» [цит. за: 26, p. 20; 27, p. 35; див. також: 7, s. 55; 10, s. 205; 20, s. 47].

східнофранкського короля та сходження на трон його сина Оттона I Великого у 936 р. [16, I, § 41, р. 59, II, § 1, р. 61; 28, р. 241; 25, I, § 19, р. 81, II, § 1, р. 89] ініціатива в експансії на схід перейшла до очільників саксонської прикордонної еліти [9, s. 57]. У 963 р. маркграф Саксонської Східної марки Геро I Залізний під час винятково кровопролитних боїв, які коштували йому життя племінника і тяжкого поранення, зумів остаточно підкорити лужичан¹⁵ разом з сусідніми сельполями¹⁶ з-над Середнього Одеру і запровадити на їхніх землях безпосереднє імперське управління [30, s. 26]. На теренах Нижньої Лужиці з'явилися осередки саксонської влади [20, s. 75] на кшталт згаданої Тітмаром Яріни¹⁷, а місцеве слов'янське населення було обкладено тяжкою даниною та повинностями, що, ймовірно, включали й обов'язок спорудження та утримання оттонівських бургів [16, р. 141].

Мільчани залишались «вкоріненими у своїй свободі» до кінця X ст. [23, s. 77; 31, s. 68], коли їх вперше «зв'язав ярмом рабства» Мейсенський маркграф Еккегардт¹⁸. Відтак, ненадовго звільнившись від німецького панування після його вбивства (30 квітня 1002 р.) [5, р. 283] та початку польсько-німецької війни [5, р. 284; див. також: 31, s. 69 і наст.], у лютому 1004 р. [7, s. 224] мешканці Верхньої Лужиці були повторно підкорені «римським королем» Генріхом II, який влаштував у їхньому краї криваву різанину¹⁹ і, за словами Саксонського анналаста, лише через екстремальний снігопад не винищив усе тутешнє населення²⁰. Пізніше, в часи Вільгельма Богуславського, серед

¹⁵ «LXVII. Eo quoque tempore Gero preses Sclavos qui dicuntur Lusiki potentissime vicit et ad ultimam servitutem coegit, non sine sui tamen gravi vulnere nepotis que optimi viri casu, caeterorum quoque quam plurimorum nobilium virorum [Тим часом провідник Геро повністю переміг і примусив до крайнього рабства слов'ян, що зветься лужики, однак не без свого важкого поранення і загибелі племінника, найкращого мужа, а також інших, серед яких багатьох знатних мужів].» [цит. за: 15, III, § 67, р. 141-142; див. також: 16, р. 141]; «Apud nos quoque Sclavi, qui dicuntur Lusizani, subduntur [Поблизу нас також слов'яни, що зветься лужичанами, є підкорені].» [цит. за: 29, р. 173; див. також: 28, р. 264].

¹⁶ «Gero Orientalium (Saxonum) marchio Lusizi et Selpuli, Miseenem quoque cum sibi subiectis imperiali subdidit ditioni [Геро, маркграф східних (саксів), лужичан та сельпулів, а також Мешка з його підданими привів під владу імператора].» [цит. за: 14, II, § 14 (9), р. 54, 55; див. також: 25, р. 102; 5, р. 199].

¹⁷ «Inde ad Luzici pagum, in cuius fronte urbs quaedam Iarina stat, a Gerone dicta marchione, qui magnus fuit et sic nuncupabatur.» [цит. за: 14, VI, § 57 (38), р. 344].

¹⁸ «Milzien(t)os a libertate inolita servitutis iugo constrinxit.» [цит. за: 14, V, § 7, р. 228, 229; див. також: 25, р. 210].

¹⁹ «MIII. Heinricus rex Sclavos Milcienos hyemali tempore invasit et cruenta caede devastans sibi subiugavit [1003. Взимку король Генріх напав на слов'ян-мільчан і, спустошивши їх кривавою різаниною, собі підпорядкував].» [цит. за: 4, р. 520; див. також: 23, s. 77].

²⁰ «Anno dominice incarnationis millesimo III. [...] Rex [...], indicens his proxima hieme transacta expeditionem in Milzaniam. [...] Anno dominice incarnationis millesimo III. [...] Bolizlaus interea suo furore et Heinrici marchionis instinctu magnam vim Bauuariis omnibusque finitimis intulit. Ob quam causam rex indicta prius expeditione Milzine fines hostiliter invasit et, nisi superflua nivis effusio celeriter resoluta eum inpediret, omnis hec regio vastata habitatore caruisset. Inde tristis

нащадків мільчан побутувало передання про сімох слов'янських королів, котрі перед обличчям німецької загрози зібралися на раду поблизу Будишина, вирішили прийняти бій, однак усі загинули і були поховані під одним великим каменем у своїх золотих коронах [32, s. 34-35].

Реконструкція останніх десятиліть політичної історії полабських сербів в історіографії. Дискусія. На тлі змалюваного вище наративу невпинної саксонської експансії на схід [10, s. 149, 150] нетипову для полабських слов'ян покірність сербів з межиріччя Заале й Мульде у другій половині X ст. найчастіше пояснювали їхнім ранішим завоюванням і перебуванням у стані цілковитого пригноблення [33, s. 27; 12, s. 285; 34, s. 233, 245; 9, s. 58]. Загальноприйнята в історіографії хронологія опанування Генріхом Птахоловом заселеного ними ареалу ґрунтується на наступному міркуванні: позаяк на початку 929 р. у фокусі політики східнофранкського короля перебували вже далемінці-гломачі, то розташовані на заході від них князівства полабських сербів мали бути підкорені ще до того [33, s. 27; 35, s. 411; 36, s. 262, 263, 265; 37, s. 357, 402; 34, s. 228], найбільш ймовірно – у 921-му році [7, s. 32; 23, s. 72; 11, s. 82], під яким у продовженні «Хроніки» Регіно Прюмського Адальберт Магдебурзький згадав про політичну активність Генріха Птахолова на слов'янському напрямку²¹. Запропонована В. Богуславським реконструкція етнополітичної ситуації у межиріччі Заале та Мульде впродовж наступних років передбачала масове позбавлення слов'ян особистої свободи, депортацію тисяч людей на захід від р. Заале та вплив німецьких колоністів на новоприєднані землі [32, s. 38-39]. За словами Гертруди Еви Шраге, в історіографії також довгий час побутувало уявлення, що під час завоювання більшість сербської знаті була вбита чи принаймні позбавлена своєї політичної функції [38, s. 1]²².

Однак, описуючи політичну географію Центральної Європи за часів правління Святого Вацлава (921–935) [40, s. 103], арабський автор аль-Масуді

reversus [Року Божого воплощення 1003-го ... Король ..., оголосивши їм, що найближчої зими буде здійснений похід у Мільчанію ... Року Божого воплощення 1004-го ... Тим часом Болеслав, у своїй люті й маркграфом Генріхом інспірований, завдав великого насилля баварам і всім сусіднім. Через цю причину король, попередньо оголосивши похід, вороже вторгся у сторони мільчанські і, якби лише раптовий надмірний снігопад його не затримав, то весь цей край був би спустошений і позбавлений мешканців. Відтак, повернувшись звідти сумним] ...» [цит. за: 5, р. 295, 298].

²¹ «*Interim Henricus rex stabiliendae paci et reprimendae Sclavorum sevitiae fortiter insistit* [Тим часом король Генріх наполегливо взявся за зміцнення миру і приборкання слов'янської дикості].» [цит. за: 29, р. 156; див. також: 28, р. 236]. У пізнішій на два століття «Всесвітній хроніці» Саксонського анналаста ці події віднесено до 922-го року: «*Anno Domini DCCCCXXII. Rex Henricus stabiliende paci ac reprimendis Slavorum motibus acerrime insistebat* [Року Божого 922-го король Генріх з усіх сил стояв на зміцненні миру і приборканні слов'янських заворушень].» [цит. за: 5, р. 137].

²² На початку XXI ст. таку думку висловлювали Гергард Білліг [див.: 39, s. 227, 228, 231] та Себастьян Россіньоль [34, s. 232-233].

все ще згадав у «Золотих луках» про полабських сербів [40, s. 107-109] як народ, що наводить страх на своїх сусідів²³, а відтак описав обряд поховання їхніх князів²⁴, засвідчивши тим самим збереження у сербів відповідної верстви та її соціального статусу. Існування в наступні десятиліття слов'янських політичних інституцій у межах речі Заале та Мульде принаймні на локальному рівні знаходить підтвердження у розповіді про пана Кухавіча [42, s. 197], який допоміг Оттону I повернути дороговартісні обладунки його покійного зятя – герцога Лотарингії Конрада Рудого, що загинув у битві на р. Лех²⁵ (955 р.) [15, III, § 47, р. 128; 16, р. 128]. На думку Леха Тишкевича, Кухавіч був представником сербських *primores* [22, s. 129]²⁶. Як впливає зі слів Тітмара Мерзебурзького, йому належала влада над Звенкау в землі хутичів, а імператор визнавав ці повноваження, адже, довідавшись, що тамтешні слов'яни переховують Конрадові лати, діяв саме за посередництва сербського вельможі. Цікаво також, що р. Лех, де загинув герцог Конрад, знаходиться на кордоні Швабії та Баварії, за сотні кілометрів від Звенкау. Тож звинувачені у вбивстві Конрада чи посмертному викраденні його обладунків слов'яни у 955 р. мали й самі бути учасниками вирішальної битви з угорцями [39, s. 229]. З огляду на дуже приязні особисті стосунки Кухавіча з Оттоном I, можна не сумніватися, що його піддані, як, ймовірно, й інші сербські воїни з Полаб'я, воювали саме на боці німців [43, s. 20; 42, s. 196, 197; 39, s. 229], тим більше що

²³ «Тоді є народ, що зветься сурбін (сербі), народ, якого в слов'ян бояться з причин, перелік яких був би занадто довгим, і через особливості, роз'яснення яких було б занадто великим, а також тому, що вони позбавлені всякої релігії, яку б вони над собою визнавали.» [перекл. за: 41, s. 102].

²⁴ «Згадані вище серби сплячуть себе, коли помирає їхній король або вождь, а також його коней. Вони дотримуються звичаїв, подібних на індійські.» [перекл. за: 41, s. 102].

²⁵ «38. (24.) *Equidem, quia de Conrado duce, qui gener cesaris iuxta Lech fluvium occisus est, pauca dixi, non incongruum esse reor, quedam tunc a me indiscussa aperire. Post longum tempus imperator ad Merseburg veniens, a quodam proditore comperit exuvias eiusdem a Sclavis in Zuencua sub Cuchavico seniore sibi multum dilecto haberi; et cum auxilio illius hos in singulari prelio devictos suspendi precepit predaequae maximam partem restituit. Sed hoc ignoro, utrum hanc eiusdem interemptores sumpserint, an sic casu accidente, necis eius inculpabiles, invenerint* [Оскільки я коротко говорив про герцога Конрада, котрий є вбитий біля річки Лех зять імператора, вважаю не зайвим розкрити певні речі, що були тоді мною нерозглянуті. По довгому часі перебувши до Мерзебургу, імператор довідався від якогось зрадника, що його обладунки зберігаються слов'янами у Звенкові, що – під вельми любим йому паном (старійшиною) Кухавічом; і, коли з його допомогою ці в одиночному поєдинку були переможені, наказав повісити і більшу частину здобичі повернув. Але не знаю того, чи це його вбивці схоплені, чи таким чином, що невинні у його вбивстві були б випадково знайшли];» [цит. за: 14, II, § 38 (24), р. 86; див. також: 25, р. 120; 5, р. 188; 39, s. 229].

²⁶ Приналежність Кухавіча до верстви сербських *primores* вважав можливою і Вальтер Шлезінгер [43, s. 20]. Пізніше на династичному характері влади Кухавіча наголошувала Гертруда Ева Шраге, зазначаючи, що у слововжитку Тітмара Мерзебурзького термін *senior* був зарезервований для дуже вузького кола осіб, що посідали незалежне політичне становище, на кшталт тестя Генріха Птахолова, Ервіна, чи тестя Болеслава Хороброго, Добромира [42, s. 197].

прерогатива пошуку трофеїв на полі бою зазвичай належить переможцям. Таким чином, тези про «загальне роззброєння полабських сербів» [32, s. 38] у першій половині X ст. та винищення їхньої знаті виглядають позбавленими історичного підґрунтя²⁷.

Крім того, Едуард Отто Шульце слушно звернув увагу на цілковиту відсутність актових джерел, що засвідчували б церковні фундації, збір десятини чи будь-які форми німецького світського землеволодіння на більшій частині²⁸ Ельбо-Заальського межиріччя принаймні до середини X ст. [9, s. 58; див. також: 42, s. 201-203]. Відносно пізній час утворення тут церковної організації, що припадає лише на другу половину 950-х – 960-ті рр. [9, s. 59; 44, с. 181], виразно контрастує з політикою Оттона I на землях сусідніх велетів, де вже у 940-х рр. з'явилися єпархії з осередками у Гавельберзі (946 р.) [45] та Бранденбурзі (948 р.) [46]. Ця картина добре узгоджується зі свідченням Константина Багрянородного, котрий у 950 році чи невдовзі опісля [47, р. 100], працюючи над 32 розділом трактату «Про управління імперією» і, ймовірно, спираючись на інформацію від добре обізнаного з актуальною етнополітичною ситуацією в басейні Середньої Ельби майнцького купця Люїтфреда [48, s. 142-143; див. також: 49, s. 206; 50; 51, s. 1091], описав білих сербів як досі існуючий етнічний масив, що лише межує зі Східно-Франкським королівством та залишається неохрещеним²⁹. Звісно, за таких умов стосовно першої половини X ст. складно погодитися і з твердженням про масовий наплив на ці терени німецьких колоністів.

У світлі цих фактів наведена вище модель історії полабських сербів першої третини X ст. потребує докорінного перегляду. По суті, її основу складають два засновки: 1) уявлення про апріорі ворожі стосунки між герцогами Саксонії та полабськими сербами і 2) переконання, що межиріччя Заале та Мульде було повноцінно інкорпороване до володінь Людольфінгів-Оттонів вже за часів Генріха I Птахолова [див., зокрема: 19, р. 308, 311, 336; 20, s. 52; 55, s. 210]. З останнім на початку минулого століття полемізував Е. Шульце, котрий вважав, що у 920-х рр. політика східнофранкського короля стосовно тутешніх сербських князівств не виходила за межі нав'язування їм типової для

²⁷ На збереженні підданими Кухавіча особистої свободи принаймні до 974 р. наголошував Л. Тишкевич [22, s. 129].

²⁸ Винятком є лише терени розташованого на крайньому північному заході цього ареалу округу Сіромунти, проте і там перші свідчення присутності саксонської адміністрації походять щойно з 945-го року [9, s. 61].

²⁹ «Ἰστέον, ὅτι οἱ Σέρβλοι ἀπὸ τῶν ἀβαπτίστων Σέρβλων, τῶν καὶ ἀσπρῶν ἐπονομαζομένων, καταγονταὶ, τῶν τῆς Τουρκίας ἐκεῖθεν κατοικοῦντων εἰς τὸν παρ' αὐτοῖς Βοῖκι (Βόικι) τόπον ἐπονομαζομενον, ἐν οἷς πλησιάζει καὶ ἡ Φραγγία, ὁμοίως καὶ ἡ μεγάλη Χρῶβατια, ἡ ἀβαπτιστος, ἡ καὶ ἀσπρὴ προσαγορευομένη [Слід знати, що серби походять від неохрещених сербів, що зветься також білими, що живуть за Туркією, у місці, яке вони самі називають Боїки, де їм сусідить і Франгія, подібно і велика Хорватія, неохрещена, що зветься також білою]...» [цит. за: 52, § 32, р. 152-153; 53, р. 28; 54, с. 140-141].

Каролінзьких часів нетривкої трибутарної залежності, від якої слов'яни, можливо, й зовсім позбулися вже в наступному десятилітті [9, s. 56, 59]³⁰. Однак сама по собі ця теза не може пояснити археологічно підтвердженого функціонування мережі бургів з гарнізонами Генріхових воїнів у стратегічних локаціях зазначеного ареалу [56, s. 65; 19, p. 323; 20, s. 44-46], як і багаторазового використання саксонцями його логістичних можливостей у боротьбі з гломачами [35, s. 411], а відтак – чехами, мільчанами і лужичанами [19, p. 324-325, 334-335], що власне й дозволило Девіду Бахраху говорити про пересунення Генріхом Птахоловом кордону Саксонського герцогства з р. Заале спершу до р. Мульде, а пізніше – на Середню Ельбу [19, p. 308, 311, 336]. Прикметно також, що «сораби» відсутні у переліку переможених Генріхом Птахоловом народів-данників, який наводять Відукінд Корвейський та Тітмар Мерзебурзький [15, I, § 36, p. 51; 16, p. 50; 14, I, § 10, p. 14, 15; див. також: 5, p. 143]³¹. Тому, на нашу думку, перспектива подальшого наукового пошуку полягає радше у переосмисленні першого засновку.

Сербські князівства на сході від Заале у Людольфінзькій політиці першої чверті X ст. Реконструкція політики перших Людольфінгів-Оттонів у басейні Середньої Ельби вимагає уваги до ширшого історичного контексту. У Центральній Європі початок X ст. ознаменувався руйнівними набігами угорців [60, s. 42; 19, p. 309; 61, s. 248; 62, s. 72-73; див. також: 15, I, § 19, p. 29; 16, p. 30]. Особливо гостро ця проблема відчувалася у безпосередньо очолюваній Людольфінгами Саксонській та Тюринзькій землі, яку, за вкладеним в уста угорців спостереженням Ліутпранда Кремонського, було «легко спустошити, бо вона ані горами не підперта, ані найміцнішими укріпленнями не захищена»³². З Адальбертового продовження хроніки Регіно Прюмського, а також інших писемних джерел відомо, що рідне герцогство Генріха Птахолова у першій чверті X ст. зазнало щонайменше шести угорських вторгнень: у 906, 908, 912, 915, 919-му [64, p. 4; 63, II, § 24, p. 49] та 924-му рр.

³⁰ Пізніше цю тезу повторили ще кілька німецьких дослідників [бібліографію див.: 20, s. 37].

³¹ Підкорення «сорабів» Генріхом Птахоловом згадується лише у «Діяннях архієпископів Гамбурзької церкви» Адама Бременського: «...*Heinricus rex [...] Itemque Behemos et Sorabos ab aliis regibus domitos et ceteros Sclavorum populos uno grandi prelio ita percussit, ut residui, qui fere pauci remanserant, et regi tributum et Deo christianitatem ultro promitterent* [король Генріх... Також і богемів та сорабів, вже підкорених іншими королями, та інші слов'янські народи в одній великій битві так розбив, що вцілілі, котрих залишилося зовсім небагато, і королю данину і, що більше, Богові – християнство пообіцяли].» [цит. за: 57, I, § 56, p. 56]. Однак це джерело походить щойно з другої половини XI ст., коли політичні розбіжності між полабськими сербами і далемінцями-гломачами вже залишилися у далекому минулому. Тому, говорячи про «сорабів», Адам Бременський цілком міг мати на увазі гломачів, тим більше, що саме їхні колишні землі окреслив хоронімом *Zribia* (Сербія) молодший сучасник хроніста, Козьма Празький [див.: 58, II, § 39, p. 141; 59, s. 23].

³² «*Sed et Saxonum ac Turingionum terra facile depopulatur, quae nec montibus adiuta nec firmissimis oppidis est munita.*» [цит. за: 63, II, § 24, p. 49].

[29, р. 154-155, 157; 28, р. 232-234, 237; 65, р. 53; 27, р. 34; 5, р. 126, 128, 130, 132, 139-140]. Номади, схоже, поводитися у Саксонії з віддавна небаченою в цих краях жорстокістю, яка на століття закарбувалася в пам'яті місцевого населення. Так, ще в середині XII ст. Саксонський анналіст з жалем згадував, як у результаті одного з таких нападів багато людей загинуло, а *«незліченні маси знатних та інших вільних і невільних жінок, нагих, зі зв'язаними між собою волоссям, наче мотузками, головами і проколотими грудьми, разом з немовлятами [угорці] забрали з собою бранцями»* [5, р. 126].

При цьому завдані кочівниками спустошення підривали самі основи Людольфінзької могутності, адже рід Генріха I походив якраз з Остфалії [66, s. 150; 11, s. 49], і саме тут, на землях східних саксів, а відтак і на сході Тюрингії [67, s. 176-177; 9, s. 47], знаходилися його основні маєтності [42, s. 199-200, 222; 11, s. 49-50, 51-52], економічне благополуччя та демографічний потенціал яких мав визначальний вплив на місце династії у політичній ієрархії Східно-Франкського королівства. Останнє на початку X ст. переживало період внутрішньої нестабільності. Після смерті Оттона Світлого у 912 р. король Конрад I спершу не хотів передавати його володіння Генріху Птахолову [60, s. 24-26], і той, навіть будучи єдиним живим сином покійного герцога Саксонії, зумів отримати спадщину тільки завдяки підтримці самих саксів та тюрингів, котрі були готові зі зброєю в руках захищати його права [15, I, § 21, р. 30; 16, р. 31-32]. У травні 919 р. Генріх I став володарем Східно-Франкського королівства [15, I, § 26, р. 39; 16, р. 39; 11, s. 63; 20, s. 31], проте бавари разом зі східними франками проголосили королем *«in regno Teutonicorum»* тамтешнього герцога Арнульфа [60, s. 29, 37; 11, s. 63, 65-66], котрий відтак ще два роки відмовлявся визнавати результати тріумфального для свого саксонського візаві з'їзду у Фріцларі [68, р. 137-140; 20, s. 33]. Тому, в разі подальшого плундрування угорцями Людольфінзького домену, що неминуче призвело б до помітного ослаблення його військового потенціалу, політичне майбутнє Генріхових нащадків не лише як верховних володарів німецьких земель, але навіть як його спадкоємців у рідному герцогстві залишалося непевним.

Необхідний для Саксонії та Тюрингії захист від угорських набігів могли забезпечити Рудні гори, але, з огляду на розташування на протилежному кінці Ельбо-Заальського межиріччя, їхнє використання у якості природного бар'єра вимагало тісної співпраці з місцевим слов'янським населенням чи військової експансії на його землі з подальшим створенням там саксонської оборонної інфраструктури [20, s. 39-41; 13, р. 144-145, 148, 154-155; 69, s. 109]. На відміну від Меровінгів та Каролінгів, Людольфінги мали можливість реалізувати обидва сценарії. За словами Еріка Дж. Голдберга, у Каролінзькій добі саме віддаленість основної ресурсної бази правлячої династії, що знаходилася далеко на заході, по інший бік Рейну, була однією з причин, чому франкські володарі не були зацікавлені у *поширенні своєї безпосередньої влади на терени*

Центрально-Східної Європи, а прагнули керувати тут за посередництвом лояльних слов'янських князів, готових сплачувати їм щорічну данину [70, р. 119]. Відповідно, перетікання політичного осередку Східно-Франкського королівства на прилеглі до слов'янського Полаб'я землі Остфалії та Тюрингії після 919 р. суттєво змінювало вихідні умови і принаймні теоретично дозволяло встановити та ефективно утримувати пряме східнофранкське чи то пак саксонське управління в ареалі між Заале, Ельбою та Одером.

Причинно-наслідковий зв'язок між угорськими набігами на Саксонію та Тюрингію і політикою Генріха Птахолова у басейні Середньої Ельби стає більш очевидним, коли зважити на можливість датування його першого походу на далеминців-гломачів 908 роком. Через те, що під час цієї експедиції гломачі запросили на допомогу угорців, хронологія має тут суттєве значення: віднесення описаних Відукіндом подій до 906-го року [7, s. 19; 11, s. 81; 37, s. 401; 10, s. 122] робило їх причиною першого відомого нападу угорців на Саксонію, що, в свою чергу, дозволяло розглядати угорські війни Людольфінгів як своєрідне продовження конфлікту з полабськими слов'янами [10, s. 222]. При цьому в аналізованих воєнних діях Генріха проти гломачів дослідники [13, р. 146; 9, s. 47; 11, s. 81] переважно вбачають запізнілу реакцію Оттона Світлого на засвідчене в Анналах Ламберта Герсфельдського, Великих Альтайхських та Гільдесгаймських анналах вторгнення слов'ян до Саксонії у 902 році³³. Однак чотирирічний інтервал між цими подіями породжує певні сумніви. Свідчення анналів не дозволяють точніше ідентифікувати слов'янських агресорів, тож мова могла йти не про гломачів з полабськими сербами. У цьому контексті прикметно, що, описуючи знищення угорцями та чехами Бременської єпархії, а данцями – Гамбурзької, яке відбулося у другому–третьому десятилітті Х ст., Адам Бременський згадує «слов'ян» саме поряд з останніми, а не угорцями і чехами [57, I, § 55, р. 55; див. також: 61, s. 249], що вказує на участь у цій акції ободритів [73, s. 80]. З іншого боку, оперативне прибуття угорців на поміч гломачам, яке нагадує аварську допомогу хорутанам проти баварського герцога Тассіло I у 595 р. [74, IV, § 10, р. 120; див. також: 75, s. 513, 537; 76, р. 101], свідчить про наявність між ними ранішого контакту. З огляду на це, більш слушною виглядає думка Павла Шафарика та Бернарда Бахраха, котрі услід за Саксонським анналістом [5, р. 127] пов'язали аналізований фрагмент оповіді Відукінда з другим угорським набігом на Саксонію, що відбувся у 908-му році [77, s. 673; 16, р. 30-31; див. також: 78, s. 99].

У такому разі проглядається наступна логіка подій: проникнувши крізь землі підупалої Великоморавської держави, угорці в 906 р. напали на Саксонію. Їхній шлях до герцогства Оттона Світлого пролягав долиною Середньої Ельби, де

³³ «*Sclavi vastaverunt Saxoniam* [Слов'яни спустошували Саксонію].» [цит. за: 71, р. 32; 72, р. 7; 26, р. 19].

номади уклали військово-політичний союз з гломачами, гарантуючи їм свою протекцію на випадок майбутніх ворожих дій з боку саксонців. Усвідомивши нову небезпеку, яка нависла над його володіннями, Оттон Світлий спершу покладав надію на баварського герцога Люттпольда, котрий вже наступного року виступив у похід на угорців, прагнучи змінити баланс сил у Середньому Подунав'ї на користь своїх моравських союзників і водночас повернути собі втрачені у 900 р. землі в Паннонії [79, s. 81; 80, р. 257]. В разі хоча б часткового успіху цієї кампанії угорська загроза для Саксонії перестала б існувати, адже відроджена Велика Моравія знову відгородила б північну частину Центральної Європи від вкотре номадизованої Карпатської котловини. Однак 4 липня 907 р. у масштабній битві під Пресбургом (Братиславою) бавари та моравяни зазнали нищівної поразки³⁴. Не маючи більше можливості впливати на перебіг подій у Середньому Подунав'ї, східнофранкські герцоги зосередились на обороні власних земель. Щоб ускладнити угорцям повторні вторгнення до Саксонії, слід було принаймні позбавити їх військової та логістичної підтримки на землях гломачів, які, з огляду на особливості географічного розташування, слугували своєрідним коридором для будь-яких прибульців з Богемії та Подунав'я [13, р. 144-145, 148, 154]. На тлі недружніх стосунків, що склалися в Оттона Світлого з тутешніми слов'янами [15, I, § 17, р. 27; 16, р. 28]³⁵, досягти цього можна було лише військовим шляхом, нав'язавши гломачам саксонське верховенство та взявши від них заручників, що старий герцог, вочевидь, і доручив здійснити своєму сину. Однак угорці також розуміли стратегічне значення землі гломачів і на цьому етапі зуміли перешкодити реалізації його планів.

Оскільки угорські набіги не були наслідком Людольфінзького «натиску на схід», полабські серби у цій ситуації не обов'язково мали підтримувати ворогів своїх саксонських сусідів. При цьому спроби екстраполювати політичну орієнтацію далеминців-гломачів на сербські князівства межиріччя Заале та Мульде [9, s. 47, 48; 11, s. 81; 12, s. 283; 13, р. 145; 10, s. 125, 128, 132, 193] виглядають недоречними, адже, наприклад, стосовно IX ст. писемні джерела фіксують щонайменше кілька випадків, коли тутешні «сораби» виступали на боці франків, у той час як далеминці більше тяжіли до Каролінзьких супротивників: чехів та моравян. Іноді протилежна зовнішньополітична орієнтація навіть призводила до військових зіткнень між самими слов'янськими утвореннями басейну Середньої Ельби [8, с. 25, 36-37]. Підтримка полабськими сербами Каролінзьких військових кампаній у 791, 805, 846, 849, та 857 рр. [8, с. 21-23, 25, 35-37, 48], а особливо засвідчена в анналах участь їхнього військового контингенту в походах Карла Великого на велетів (789 р.) [81, р. 84; 82, р. 77; 83, р. 11] і Людовіка Німецького на далеминців та чехів

³⁴ Добірку та аналіз джерельних свідчень про ці події див. у праці: [80, р. 257-260, особливо прим. 15; див. також: 29, р. 154; 28, р. 232; 11, s. 40; 19, р. 309].

³⁵ Цит. з перекл. див. у прим. 7.

(856 р.) [83, р. 47], радше дозволяє припустити, що подібно й у 908-му та 929-му рр. слов'янські воїни з межиріччя Заале та Мульде допомагали Генріху Птахолову завойовувати далемінців-гломачів.

Єдиним свідченням ворожнечі між саксонцями і слов'янами на заході від р. Мульде у перших десятиліттях Х ст. є згадка Відукінда Корвейського про загін колишніх розбійників на чолі з Асіком, котрих Генріх Птахолов наділив землями та оселив у Мерзебурзі, заборонивши турбувати «співвітчизників», але санкціонувавши їхні майбутні злочини проти «варварів» [15, II, § 3, р. 69; 16, р. 65-66]. Хоча ця розповідь справді дозволяє судити про інтенції, які на певному етапі визначали політику Генріха Птахолова щодо сербських хутичів з-над нижньої течії Білого Ельстеру, чії землі безпосередньо примикали до околиць Мерзебургу [84, s. 34-35; 9, s. 62], змальована у ній картина не може бути механічно поширена на усе сербське населення межиріччя Заале та Мульде, оскільки відомо, що регіон від попереднього століття був політично фрагментований [85, с. 85, 92; 43, s. 13; 12, s. 277-278] і тому міг характеризуватися внутрішніми конфліктами та протиріччями. Територіальні поділи, що існували тут на початку доби Людольфінгів-Оттонів, можна з високою вірогідністю відтворити на основі актових джерел другої половини Х та пізніших століть. У північній частині аналізованого ареалу головними етнопотестарними утвореннями були нижичі (*Nisizi, Nizizi, Nisizi, Nikiki, Nitaze*) з-над Середньої Ельби і сусли (*Sysyle, Siusli, Siusuli, Siusili*) з-над Середньої Мульде, а також нелетичі (*Neletici*) з околиць м. Галле, сусідні з ними нудичі (*Nudzici, Nudhici*) з-над Нижньої Заале і житичі (*Zitici, Zitice*) з коледичами (*Colodici, Coledizi, Choledici, Cholodiki*), що проживали в області Сіромунт (*Serimunt, Sermunt, Sirimunti, Sermunti, Sirmunti*): між р. Фюне, Нижньою Заале, Ельбою і Нижньою Мульде. На півдні від хутичів (*Chutizi, Chuntici, Chutici*) джерела фіксують ще принаймні дев'ять дрібніших територіальних утворень: вету (*Vedu, Weta, Weitao, Weyta*), струпеничів (*Strupenice*) та орлу (*Orla, Horla*) в правобережному басейні Верхньої Заале, тухуринів (*Tuchurini, Ducharin, Tucherin, Tuchorin*), понзову (*Puonzowa, Ponzowa*), геру (*Gera, Geraha*) та добну (*Dobna*) в долині верхньої та середньої течії Білого Ельстеру, пліснів (*Plisni, Plisna, Plisina*) над р. Плейсе і звіків (*Zwicowe, Zwickowe, Zwickau, Zwickaw*) над Цвікау Мульде³⁶.

Просаксонську орієнтацію суслів, котрі панували над долиною р. Мульде, почасти підтверджує викладений Тітмаром епізод з порятунком Генріха Птахолова у фортеці Бічня, яку в історіографії прийнято ідентифікувати з сучасним Пюхау (Пуховом) на р. Мульде [14, р. 22; 78, s. 99; 9, s. 48; 61, s. 250; 19, р. 311]. За словами хроніста, зазнавши нищівної поразки від угорців на полі бою, полководець був змушений шукати прихистку в розташованому неподалік

³⁶ Більш докладно про етнотериторіальні поділи межиріччя Заале та Мульде і локалізацію конкретних утворень див.: [86, с. 619-621; 84, s. 33-35; 22, s. 123; 77, s. 719-722; 87, s. 69-71].

укріпленні, а відтак, пересидівши там небезпеку, щедро винагородив його мешканців дарунками та особливими правами, які ще довго вирізняли їх з-поміж решти населення цього краю [14, I, § 15, р. 20-23]. Дослідники переважно гадали, що Генріх отримав допомогу від саксонців, котрі захищали зведений ним бург [9, s. 48, 56; 20, s. 41]. Однак, з огляду на розташування Пюхау на землях сербських суслів [9, s. 62], існування у цьому місці саксонської твердині до 921-го року є малоймовірним, а датування описаних Тітмаром подій 924 / 926-м чи 933-м роком суперечить свідченням інших писемних джерел. Зокрема, з «Діянь саксів» відомо, що навесні 933 р. угорці зустрілися зі спротивом тільки після того, як, раптово перейшовши Тюринзький кордон, діставшись р. Заале і розділившись на дві колони, вторглися безпосередньо до Тюрингії та Саксонії [15, I, § 38, р. 56-57; 20, s. 50]. Відповідно, основний театр воєнних дій, включно з місцем переможної для Генріха битви під Ріаде, у цьому році мав знаходитися понад 60 км на захід від р. Мульде, поблизу Заале та за її лівим берегом [16, р. 56; див. також: 88, s. 38]. Цей висновок узгоджується з фрагментом у Ліутпрандовому «Антаподосісі», де згадано, що угорці були вже під Мерзебургом, коли Генріх Птахолов виступив з військом їм назустріч [63, II, § 28, р. 51]. Що стосується попереднього угорського набігу, то, за інформацією Відукінда, Генріх перебував тоді відносно глибоко у Саксонії, обороняючи фортецю Верла, і вважав свої військові формування неготовими до відкритої битви з кочівниками [15, I, § 32, р. 45; 16, р. 45]. Навіть якщо це свідчення монаха з Корвею стосувалося подій 926-го року [10, s. 160], що, втім, – менш правдоподібно³⁷, можливість віднесення Пуховського епізоду до 924-го року однаково заперечуватимуть аргументи Е. О. Шульце, котрий, співставивши свідчення Ліутпранда Кремонського [63, II, § 25, р. 49] з анналами Флодоарда Реймського [90, р. 374], довів, що Генріх Птахолов був тоді хворий, а угорці, повертаючись з Італії через Франконію, атакували Саксонію з протилежного боку [9, s. 48].

З точки зору перебігу воєнних дій, німецький історик бачив певну логіку в датуванні битви під Пуховом 908-м роком і лише через сумніви у готовності слов'ян прихистити Генріха Птахолова зрештою відмовився від цієї думки [9, s. 48]. При цьому в останньому міркуванні Шульце спирався на нічим не обґрунтовані засновки, що слов'янами, котрі у 902 р. вторглися до Саксонії [26, р. 19], були саме полабські серби, а описаний Відукіндом Корвейським ранній похід Генріха Птахолова на далеминців був спрямований ще й проти сербських князівств межиріччя Заале та Мульде [9, s. 47], хоча сам хроніст про це не згадує [див.: 15, I, § 17, р. 27-28]. З іншого боку, Бернард та Девід Бахрахи звернули увагу, що Тітмар окреслив мешканців Бічні словом *urbani*, а не *presidio*, яке є типовим означенням гарнізону професійних воїнів у його

³⁷ Як вважають Б. та Д. Бахрахи, згадуючи про дев'ятирічний мир між Генріхом і угорцями, Відукінд не мав на увазі, що договір був укладений на дев'ять років, але, що він реально діяв впродовж цього терміну, а отже, від 924 р. [див.: 89, р. 220-221].

«Хроніці» [89, р. 216]. На основі цього спостереження дослідники дійшли висновку, що мова йшла про місцеве ополчення [89, р. 216]. Останнє ж на р. Мульде впродовж усієї першої третини X ст.: як до, так і після 921-го року, могли складати тільки полабські серби: більш-менш значний колонізаційний потік з Саксонії та Тюрингії у цей період блокувала угорська загроза. За таких умов складно не погодитися з Каролом Сенявським, котрий стверджував, що Генріху Птахолову допомогли у Бічні його слов'янські союзники [78, s. 99].

Стабілізаційні заходи Генріха Птахолова на слов'янському напрямку в 921 році, які вже Саксонський анналіст локалізував у межиріччі Заале та Мульде, текстуально поєднавши відповідний фрагмент Адальбертового продовження хроніки Регіно Прюмського з аналізованою вище оповіддю Тітмара про Мерзебурзький загін [5, р. 137], доцільно розглянути у контексті протистояння нового східнофранкського короля вісі Регенсбург–Прага–Бранденбург [37, s. 402; 62, s. 74-75; 80, р. 261]. Політичні контакти чеських Пржемисловичів з князівським родом південновелетських гаволян-стодоран сягають щонайменше 906–907-го року, коли було укладено шлюб між молодшим братом чеського князя Спитігнева Вратиславом і студоранською князівною Драгомирою [91, s. 43-44; 37, s. 204-205]³⁸. Цей матримоніальний зв'язок назагал вважають виявом політичного союзу [37, s. 362; 10, s. 140]³⁹, що мав антисаксонське [37, s. 357, 362, 402; 62, s. 74] і проугорське [80, р. 261; 10, s. 191, 205; 37, s. 357, 362, 401-402] спрямування. На думку Душана Тржештика, бл. 915 р. сформувалася також коаліція між Вратиславом, котрий до того часу успадкував владу над чехами, і герцогом Баварії Арнульфом [37, s. 360-361]⁴⁰. Останній, перебуваючи на вигнанні (914–917 рр.) через конфлікт зі східнофранкським королем Конрадом I, порозумівся з угорцями, а відтак у 917 р. зумів повернути собі герцогство [62, s. 75; 80, р. 261]. Як вважав історик, оформлення чесько-баварського союзу відбулося за сприяння Італійського короля Беренгара I (888–924 рр.), котрий був тестем Арнульфа Баварського і союзником угорців [37, s. 356, 360; 80, р. 261], під час візиту єпископа Верони Нотара II до Праги [37, s. 360-361; див. також: 80, р. 261; 79, s. 84-85]. За словами Мажени Матлі, ця коаліція проіснувала до 921 року [62, s. 75].

³⁸ Дата шлюбу вираховується на основі свідчення Житія Св. Вацлава про присутність на обряді його постригу Веронського єпископа Нотара: Вацлав був первістком Драгомири, прелат відвідав Прагу в 915 р., а обряд постригу в слов'ян традиційно проводився у віці семи років [див.: 37, s. 198, 200-204]. Прикметно, що саме на 906 рік припадає перший відомий похід угорців на Саксонію. Цілком можливо, що чехи тоді не лише пропустили орди номадів крізь власні землі, але й самі взяли участь у набігу під проводом молодшого брата свого князя. Відтак, повертаючись з Саксонії на батьківщину, Вратислав міг особисто встановити контакти з гаволянами-стодоранами і попросити руку доньки їхнього володаря.

³⁹ На давній характер союзу Пржемисловичів з велетами-лютичами вказують вже слова Тітмара Мерзебурзького, котрий згадував, що останні були вірні предкам чеського князя Болеслава II Побожного (972–999 рр.) [див.: 14, IV, § 11 (9), р. 144, 145; 25, р. 158].

⁴⁰ Пізніше цю тезу прийняли Ян Штайнгюбель [80, р. 261] і Мажена Матля [62, s. 75].

Первинно спрямована проти короля Конрада I, після 919 р. вона, вочевидь, набула виразного антисаксонського характеру [62, s. 74].

У 921 р. Генріх Птахолов вдався до активних контрзаходів: очолюване ним саксонське військо рушило до Баварії та взяло в облогу Регенсбург [16, I, § 27, р. 40; 92; 20, s. 33-34]. У князівстві Пржемисловичів тоді, після несподіваної смерті 33-річного Вратислава (13 лютого 921 р.) [80, р. 265], котрий, як доводив Д. Тржештик, насправді не загинув у боротьбі з угорцями⁴¹, а, ймовірно, до кінця залишався їхнім союзником, точилася боротьба між матір'ю покійного князя Людмилою і його вдовою Драгомирою за право виховувати неповнолітніх синів: Вацлава і Болеслава [62, s. 79-81; 37, s. 364 і наст.]. В Італії в цей час спалахнуло повстання проти Беренгара I, яке підірвало його можливості впливати на перебіг подій за межами власних володінь [37, s. 364]. Тож Арнульф був змушений припинити опір Генріху I і на умовах дуже широкої автономії визнати його королівську гідність [16, I, § 27, р. 40; 93, II, § 23, р. 82; 60, s. 37; 11, s. 66-67].

Концентрація зусиль на баварському напрямку вимагала від Генріха I забезпечення надійних тилів у Остфалії. При цьому заходи східнофранкського короля мали бути спрямовані насамперед проти гаволян-стодоран, як реальних учасників антисаксонської коаліції. Дендрохронологічні дані зі слов'янських городищ у Бранденбурзі, Берліні-Шпандау та Берліні-Блянкенбурзі [94, s. 255, 260; 95, s. 144; 96, s. 66, 69; 97, s. 132] засвідчують системну реконструкцію опорних фортифікацій Гаволяно-Сторанського князівства у 920–921 рр., що може вказувати на політичне напруження та підготовку до воєнних дій. За таких обставин у 921 р. Генріх I радше не міг дозволити собі похід у межиріччя Заале та Мульде, не кажучи вже про виснажливу збройну боротьбу, якої неможливо було б уникнути у випадку насильницького встановлення тут безпосереднього саксонського управління. З огляду на необхідність економії ресурсів, його можливості у політиці стосовно полабських сербів, скоріш за все, обмежувалися методами дипломатичного тиску. Це спостереження узгоджується з використанням Адальбертом Магдебурзьким формулюванням: «...король Генріх наполегливо взявся за зміцнення миру і приборкання слов'янської дикості» [29, р. 156; 28, р. 236], яке не обов'язково передбачає застосування військової сили.

Прикметно, що, за словами Д. Тржештика, політичні інтереси чеських Пржемисловичів і гаволяно-стодоранської династії Драгомири перетинались саме на землях полабських сербів [37, s. 362]. Виходячи з переконання, що межиріччя Заале та Мульде було завойоване Оттоном Світлим та приєднане до Саксонського герцогства ще до 906-го року [37, s. 357, 402], чеський історик

⁴¹ Смерть чеського князя Вратислава у битві з угорцями згадана у «Діяннях гунів та угрів» Шімона з Кези (1280-ті рр.): «Cum autem residissent Pannonia occupata, tandem Moraviam et Boemiam bonis omnibus spoliarent Waratizlao eorum duce in praelio interfecto.» [цит. за: 80, р. 265; 79, s. 87], однак Душан Тржештик заперечував достовірність цього свідчення [37, s. 362-363].

розглядав союз Праги та Бранденбурга як слов'янську відповідь на цей виклик [37, s. 402]. Проте, якщо саксонської експансії перед 906 роком не відбулося і полабські серби все ще зберігали політичну суб'єктність, то справжня загроза для їхніх князів виходила радше від коаліції двох сусідніх слов'янських династій, що стали на шлях розбудови власних державок і проводили політику поглинання сусідніх етнопотестарних утворень [62, s. 65]. На момент вбивства Св. Вацлава (28 вересня 935 р.) [62, s. 88] і сходження на трон Болеслава I Злого політичну автономію в Богемії зберігали тільки білі хорвати [98, s. 475, 509; 62, s. 83, 94; 99, s. 135]. Усі інші тамтешні племена, включно з богемськими дулібами і етнічно спорідненими з полабськими сербами лучанами, у попередні десятиліття були надійно інкорпоровані до Чеського князівства [62, s. 82-86; 58, I, § 12-13, р. 28-29]. Володарі Гаволяно-Стордоранського князівства, ймовірно, почали проводити подібну політику [36, s. 270; 10, s. 202] навіть раніше від Пржемысловичів [100, s. 182] і, вочевидь, до 928 р. зуміли нейтралізувати впливи усіх інших південновелетських династій, які могли б скласти їм конкуренцію, адже, як у 929-му, так і в 939-му році захоплення саксонськими військами Бранденбурга призвело до капітуляції розлогого ареалу [15, I, § 35, р. 50; 16, р. 50], що сягав річки Одер [15, II, § 21, р. 85; 16, р. 82; див. також: 10, s. 182].

На цьому тлі новини про вбивство сербки⁴² Людмили і прихід до влади в Чехії стордоранки Драгомири могли остаточно схилити сербську політичну еліту межиріччя Заале та Мульде до глибшої співпраці з Генріхом I. Східнофранкський король, ймовірно, зажадав згоди на розміщення своїх військових гарнізонів у сербських градах, а також зведення нових бургів у стратегічно важливих локаціях [56, s. 65] і первинно не зазіхав на внутрішньополітичне життя слов'янських князівств [9, s. 56]. Враховуючи, що частина етнопотестарних утворень полабських сербів на кшталт суслів і, можливо, нижичів вже раніше орієнтувалися на дружбу з саксонцями, Генріх I міг переконати тамтешніх князів, що саксонські гарнізони посилять обороноздатність їхніх градів і зроблять шлях через Ельбо-Заальське межиріччя менш привабливим для угорських агресорів. Якщо пригадати Відукіндову розповідь про те, як угорці, захищаючи далеминців-гломачів від саксонців у 908 р. [16, р. 30-31], так їх розорили, що тим через нестачу їжі довелося взимку податися в найми до сусідніх народів [15, I, § 20, р. 29-30], то можна

⁴² Про сербське походження Св. Людмили згадано у її слов'яномовному «Житті» [див.: 101, s. 123; 102, s. 107-108]. Д. Тржештик навіть схилявся до думки, що батьківщина першої чеської святої знаходилася саме у межиріччі Заале та Мульде [див.: 37, s. 362, 402]. Втім, більшість дослідників, спираючись на свідчення монаха Крістіана [див.: 103, § 3, s. 204], котрий був одним з її нащадків [104, s. 602-613], локалізують князівство батька Людмили на землях богемських пшовян [62, s. 65], що мешкали над Верхньою Ельбою, навпроти гирла річки Влтави, і, ймовірно, також були частиною білосербського етнічного масиву [105, s. 101; 106, s. 39; 107, s. 40; 108, s. 108].

припустити, що принаймні серед найбільш просаксонськи налаштованих сербських князів такі аргументи знайшли належний відгук. При цьому гломачі, котрі, на відміну від своїх західних сусідів, історично ніколи не мали конфліктів з гаволянами-стодоранами, зберегли попередню антисаксонську орієнтацію.

(Продовження статті у наступному номері журналу «ПІВ»)

Список використаних джерел та літератури

1. Вацеба Р. Слов'янський слід у військовій реформі Генріха I Птахолова. *Наративи та концепти середньовічної історії Центрально-Східної Європи*. Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої пам'яті Андрія Добролюбського, 21-22 листопада 2023 р. / Упор. Я. В. Пилипчук. Київ: Український Державний університет імені М. Драгоманова, 2023. С. 120–130.
2. Войтович Л. В. «Баварський географ»: спроба етнолокалізації населення Центрально-Східної Європи IX ст. *Український історичний журнал*. 2009. № 5. С. 12–34.
3. Pech E. Milzener, Lusizer und Glomaci-Daleminzer. Kontroversen zur frühen Geschichte der Sorben. *Lëtopis. Zeitschrift für sorbische Sprache, Geschichte und Kultur*. 2015. T. 62. Hefte 2. S. 119–132.
4. Annales Quedlinburgenses / Hrsg. Martina Giese. *MGH. SS rer. Germ.* T. 72. Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 2004. 680 p.
5. Annalista Saxo / Hrsg. Klaus Nass. *MGH. SS.* T. 37. Hannoverae: Hahnsche Buchhandlung, 2006. 752 p.
6. Annales Magdeburgenses. *MGH. SS.* T. 16 / Ed. G. H. Pertz. Hannoverae: Impensis Bibliopolii avlici Hahniani, 1859. P. 105–196.
7. Lübke Ch. Regesten zur Geschichte der Slaven an Elbe und Oder (vom Jahr 900 an). Teil 2: Regesten 900–983. Berlin: In Kommission bei Duncker & Humblot, 1985. 315 s.
8. Вацеба Р. М. Каролінзька політика стосовно білих сербів наприкінці VIII та в IX столітті. *Проблеми всесвітньої історії: науковий журнал*. 2023. № 1 (21). С. 19–63.
9. Schulze E. O. Die Kolonisierung und Germanisierung der Gebiete zwischen Saale und Elbe. Leipzig: bei S. Hirzel, 1896. 421 s.
10. Hanewinkel Ch. Die politische Bedeutung der Elbslawen im Hinblick auf die Herrschaftsveränderungen im ostfränkischen Reich und in Sachsen von 887–936: Politische Skizzen zu den östlichen Nachbarn im 9. und 10. Jahrhundert: Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Westfälischen Wilhelms-Universität zu Münster. Münster, 2004. URL: <https://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:hbz:6-86629460389>
11. Sochacki J. Niemcy. *Początki państw*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2016. 383 s.
12. Szejter A. Pod pogańskim sztandarem. Dzieje tysiąca wojen Słowian połabskich od VII do XII wieku. Warszawa: Instytut Wydawniczy ERICA, 2014. 355 s.
13. Rossignol S. Les Dalemiciens face aux Francs. Conflits, tribut et structures sociales (IXe–XIe siècle). *Pillages, tributs, captifs. Prédation et sociétés de l'Antiquité tardive au haut Moyen Âge* / Sous la direction de Rodolphe Keller et Laury Sarti. Paris: Éditions de la Sorbonne, 2018. S. 139–160.
14. Thietmari Merseburgensis episcopi chronicon / Hrsg. von R. Holtzmann. *MGH. SS. rer. Germ. Nova series.* T. 9. Berolini: Apud Weidmannos, 1935. 631 p.
15. Widukindi monachi Corbeiensis rerum gestarum Saxoniarum libri tres / Post G. Waitz et K. A. Kehr recognovit P. Hirsch. *MGH. SS rer. Germ.* Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1935. 195 p.

16. Deeds of the Saxons. By Widukind of Corvey / Translated with introduction and notes by Bernhard S. Bachrach and David S. Bachrach. Washington, DC: Catholic University of America Press, 2014. 168 p.
17. Oexle J., Strobel M. Auf der Spuren der "urbs, quae dicitur Gana", der Hauptburg der Daleminizier. Erste archäologische Untersuchungen in der slawischen Befestigung von Hof/Stauchitz. *Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege*. 2004. Bd. 46. S. 253–263.
18. Magnetic surveys of the site Burg Gana (Hof/Stauchitz) in Saxony / Tomasz Herbich, Roman Krivánek, Krzysztof Misiewicz and Judith Oexle. *Archaeologia Polona*. 2003. Vol. 41. P. 197–200.
19. Bachrach D. S. Henry I of Germany's 929 military campaign in archaeological perspective. *Early Medieval Europe*. 2013. Vol. 21. Issue 3. P. 307–337.
20. Bachrach D. S. Niemiecka sztuka wojenna w czasach Mieszka I / Tłum. Grzegorz Smółka. Oświęcim: Napoleon V, 2018. 332 s.
21. Chronica domni Sigeberti Gemblacensis monachi / Ed. Ludowicus Conradus Bethmann. *MGH. SS. T. 6. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani*, 1844. P. 300–374.
22. Tyszkiewicz L. A. Podziały plemienne i problem jedności słowian serbo-łużyckich. *Słowiańszczyzna Połabska między Niemcami a Polską*. Materiały z konferencji naukowej, zorganizowanej przez Instytut Historii UAM w dniach 28-29 IV 1980 r. / Pod redakcją Jerzego Strzelczyka. Poznań: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 1981. S. 109–131.
23. Brankač J., Mětsk F. Geschichte der Sorben. Bd. 1: Von den Anfängen bis 1789. Bautzen: Domowina-Verlag, 1974. 331 s.
24. Gebuhr R., Biermann F., Gebuhr K. Liubusua. Wege zur Lösung eines alten Forschungsproblems. *Jahrbuch für Brandenburgische Landesgeschichte*. 2003. Bd. 54. S. 7–50.
25. Ottonian Germany: The Chronicon of Thietmar of Merseburg / Translated and annotated by David A. Warner. Manchester and New York: Manchester University Press, 2001. 410 p.
26. Annales Hildesheimenses / Ed. Georgius Waitz. *MGH. SS rer. Germ. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani*, 1878. 69 p.
27. Annales Weissemburgenses. *MGH. SS. T. 3* / Ed. G. H. Pertz. Hannoverae: Impensis Bibliopolii avlici Hahniani, 1839. P. 33–72.
28. Adalbert's Continuation. *History and politics in late Carolingian and Ottonian Europe: The Chronicle of Regino of Prüm and Adalbert of Magdeburg* / Translated and annotated by Simon Maclean. Manchester and New York: Manchester University Press, 2009. P. 232–272.
29. (Adalberti) Continuatio Reginonis. *Reginonis abbas Prumiensis Chronicon cum continuatione Treverensi* / Ed. Fridericus Kurze. *MGH. SS rer. Germ. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani*, 1890. P. 154–179.
30. Henning J. Archäologische Forschungen an Ringwällen in Niederungslage: Die Niederlausitz als Burgenlandschaft des östlichen Mitteleuropa im frühen Mittelalter. *Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa: Tagung, Nitra vom 7. bis 10. Oktober 1996* / Hrsg. Joachim Henning, Alexander T. Ruttkey. Bonn: Habelt, 1998. S. 8–21.
31. Schrage G. E. Górne Łużyce do roku 1346. *Dzieje Górnych Łużyc. Władza, społeczeństwo i kultura od średniowiecza do końca XX wieku* / Red. nauk. Joachim Bahlcke; tł. Marek Słoń. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2007. S. 67–111.
32. Bogusławski W. J. Rys dziejów serbo-łużyckich. Petersburg: Druk Jozafata Ohryzki, 1861. 350 s.
33. Widajewicz J. Serbowie nadłabscy. Kraków: L. Anczyc i Sp., 1948. 63 s.
34. Rossignol S. *Dominatio regionis*. Die Politik der Ottonen gegenüber den Slawen an Elbe und Ostsee in komparatistischer Sicht. *Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift*. 2007. Jahrgang 48. Heft 2. S. 225–260.

35. Brankač J. Betrachtungen zur politischen Geschichte der elbslawischen Stammesverbände im 9. Jahrhundert. *L'Europe aux IXe–XIe siècles. Aux origines des Etats nationaux* / Hrsg. T. Manteuffel, A. Gieysztor. Varsovie: PWN, 1968. S. 391–419.
36. Łowmiański H. Początki Polski: z dziejów słowian w I tysiącleciu n.e. T. 5. Warszawa: PWN, 1973. 629 s.
37. Třeštík D. Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935). Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008. 658 s.
38. Schrage G. E. Zur Herkunft des Adels im Umfeld des Zisterzienserklosters Alttzella. Ein Beitrag zur Assimilation der slawischen Oberschicht in der südlichen Germania Slavica in der Zeit um 1200. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*. 2000. Bd. 49. № 1. S. 1–18.
39. Billig G. Burgward – Adel? Stellungnahme zu: Karlheinz Hengst, Das Gebiet zwischen Saale und Elbe vor tausend Jahren: Betrachtungen von Ostthüringen bis Mittelsachsen aus sprachgeschichtlicher Sicht mit besonderer Beachtung des slawischen Adels vom 10. bis 13. Jahrhundert. *Neues Archiv für sächsische Geschichte*. 2019. Bd. 90. S. 225–239.
40. Marquart J. Mas'ūdī's Bericht über die Slawen. *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Ethnologische und historisch-topographische Studien zur Geschichte des 9. und 10. Jahrhunderts (ca. 840–940)*. Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung; T. Weicher, 1903. S. 95–160.
41. Bericht über die Slawen, ihre Wohnsitze, die Geschichte ihrer Könige und die Trennung ihre Zweige. Marquart J. *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Ethnologische und historisch-topographische Studien zur Geschichte des 9. und 10. Jahrhunderts (ca. 840–940)*. Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung; T. Weicher, 1903. S. 101–103.
42. Schrage G. E. Zur Siedlungspolitik der Ottonen. Untersuchungen zur Integration der Gebiete östlich der Saale im 10. Jahrhundert. *Blätter für deutsche Landesgeschichte: Neue Folge des Korrespondenzblattes*. 1999. Jahrgang 135. S. 189–268.
43. Schlesinger W. Die Verfassung der Sorben. *Mitteldeutsche Beiträge zur deutschen Verfassungsgeschichte des Mittelalters*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1961. S. 7–47.
44. Власто А. П. Запровадження християнства у слов'ян: Вступ до середньовічної історії слов'янства / Пер. з англ. Р. Ткачук та Ю. Терех. Київ: Юніверс, 2004. 496 с.
45. Diplomata Ottonis I. № 76. *MGH. Diplomatum Regum et Imperatorum Germaniae*. T. 1. *Conradi I. Heinrici I. et Ottonis I. diplomata*. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1879–1884. P. 155–156.
46. Diplomata Ottonis I. № 105. *MGH. Diplomatum Regum et Imperatorum Germaniae*. T. 1. *Conradi I. Heinrici I. et Ottonis I. diplomata*. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1879–1884. P. 187–189.
47. Constantine Porphyrogenitus. *De administrando imperio: A Commentary* / Ed. Romilly J. H. Jenkins. Washington D. C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2016. 221 p.
48. Rački F. Biela Hrvatska i biela Srbija. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*. 1880. Knj. 52. S. 141–189.
49. Labuda G. Pierwsze państwo słowiańskie: państwo Samona. Poznań: Księgarnia Akademicka Spółdzielnia z Odp. Udź, 1949. 359 s.
50. Gringmuth-Dallmer H. Magdeburg und Byzanz in der Politik Ottos des Großen. *Byzanz in der europäischen Staatenwelt: Eine Aufsatzsammlung* / Ed. J. Dummer & J. Irmischer. Berlin-Boston: De Gruyter, 1983. S. 26–29.
51. Daniel H. A. Deutschland nach seinen physischen und politischen verhältnissen Geschildert. Stuttgart: Verlag von Friedrich Bruckmann, 1863. 1531 s.
52. Constantine Porphyrogenitus. *De administrando imperio* / Greek text edited by GY. Moravcsik; English translation by R. J. H. Jenkins. *Corpus fontium historiae Byzantinae*. Vol. 1. Washington D. C.: Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, 1967. 341 p.

53. Constantine Porphyrogenetos. De Administrando Imperio, Chapters 29–36. *The early history of the Slavonic settlements in Dalmatia, Croatia, & Serbia* / Edited by J. B. Bury. London-New York: The Macmillan Company, 1920. P. 9–38.
54. Константин Багрянородный. Об управлении империей / Ред. Г. Г. Литаврин, А. П. Новосельцев. Москва: Наука, 1991. 498 с.
55. Hengst K. Der slawische Adel, seine Sprache und seine Namen zwischen Saale und Elbe vom 10. bis 13. Jahrhundert. *Namenkundliche Informationen*. 2016. Bd. 107/108. S. 209–279.
56. Schich W. Die ostelbische Kulturlandschaft des 10. und 12. Jahrhunderts im Vergleich. *Polen und Deutschland vor 1000 Jahren. Die Berliner Tagung über den "Akt von Gnesen"* / Hg. Michael Borgolte. Berlin: Akademie Verlag, 2002. S. 61–90.
57. Magistri Adam Bremensis Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum / Hrsg. B. Schmeidler. *MGH. SS. rer. Germ. Hannoverae et Lipsiae: Impensis Bibliopolii Hahniani*, 1917. 353 p.
58. Cosmae Pragensis Chronica Boemorum / Hrsg. von Bertold Bretholz. *MGH. SS. rer. Germ. Nova series. T. 2*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1923. 296 p.
59. Schrage G. E. Slaven und Deutsche in der Niederlausitz: Untersuchungen zur Siedlungsgeschichte im Mittelalter. Berlin: Duncker & Humblot, 1990. 230 s.
60. Althoff G. Ottonowie: władza królewska bez państwa / Przekł. Marta Tycner-Wolicka. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2009. 229 s.
61. Labuda G. Polska, Czechy, Niemcy i Związek Wielecki w wieku X. *Fragmenty dziejów Słowiańszczyzny Zachodniej*. T. 1. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1960. S. 247–302.
62. Matla M. Czechy. *Początki państw*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2014. 312 s.
63. Liudprandi Antapodosis. *Liudprandi opera* / Ed. Joseph Becker. *MGH. SS rer. Germ. Hannoverae et Lipsiae: Impensis Bibliopolii Hahniani*, 1915. P. 1–158.
64. Annales Corbeienses. *MGH. SS. T. 3* / Ed. G. H. Pertz. Hannoverae: Impensis Bibliopolii avlici Hahniani, 1839. P. 1–18.
65. Lamberti annales. *MGH. SS. T. 3* / Ed. G. H. Pertz. Hannoverae: Impensis Bibliopolii avlici Hahniani, 1839. P. 22–102.
66. Labuda G. Marchie Niemieckie na pograniczu Słowiańskim w VIII–XII wieku. *Fragmenty dziejów Słowiańszczyzny zachodniej*. T. 3. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1971. S. 91–175.
67. Strzelczyk J. Słowianie i Germanie w Niemczech środkowych we wczesnym średniowieczu. Poznań: UAM, 1976. 302 s.
68. Reuter T. Germany in the early Middle Ages c. 800–1056. London-New York: Longman, 1991. 349 p.
69. Dralle L. Slaven an Havel und Spree: Studien zur Geschichte des hevellisch-wilzischen Fürstentums (6. bis 10. Jahrhundert). Berlin: Duncker & Humblot, 1981. 336 s.
70. Goldberg E. J. Struggle for Empire: Kingship and Conflict under Louis the German, 817–876. Ithaca and London: Cornell University Press, 2006. 416 p.
71. Lamperti Hersfeldensis Annales. *Lamperti monachi Hersfeldensis Opera* / Recognovit Oswaldus Holder-Egger. *MGH. SS rer. Germ. Hannoverae et Lipsiae: Impensis Bibliopolii Hahniani*, 1894. P. 1–304.
72. Annales Altahenses maiores / Ed. Edmundus L. B. ab Oefele. *MGH. SS rer. Germ. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani*, 1891. 105 p.
73. Turasiewicz A. Dzieje polityczne Obodryców: od IX wieku do utraty niepodległości w latach 1160–1164. Kraków: Nomos, 2004. 311 s.
74. Pauli Historia Langobardorum / Ed. L. Bethmann et G. Waitz. *MGH. Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum saec. VI–IX*. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1878. P. 14–187.
75. Fritze W. Zur Bedeutung der Awaren für die slawische Ausdehnungsbewegung im frühen Mittelalter. *Zeitschrift für Ostforschung*. 1979. Bd. 28. № 3. S. 498–545.

76. Štih P. The Middle Ages between the Eastern Alps and the Northern Adriatic: select Papers on Slovene Historiography and Medieval History. *East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450*. Vol. 11. Leiden-Boston: Brill, 2010. 463 p.
77. Szafarzyk P. Słowiańskie starożytności / Posłowiami opatrzyli Tadeusz Lewaszkiewicz i Jerzy Strzelczyk; tł. ze słow. H. N. Bońkowski. Poznań: Wyd. PTPN, 2003. 796 s.
78. Sieniawski K. E. Pogląd na dzieje Słowian zachodnio-północnych między Łabą (Elbą) a granicami dawnej Polski od czasu wystąpienia ich na widownię dziejową aż do utraty politycznego bytu i znamion narodowych. Gniezno: J. B. Lange, 1881. 469 s.
79. Steinhübel J. Kapitoly z najstarších českých dějin: 531–1004. Kraków: Spolek Slovákov v Poľsku – Towarzystwo Słowaków v Polsce, 2012. 204 s.
80. Steinhübel J. The Nitrian Principality: The Beginnings of Medieval Slovakia. *East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450*. Vol. 68. Leiden-Boston: Brill, 2021. 670 p.
81. Annales regni Francorum (Annales Laurissenses maiores). *Annales regni Francorum inde a. 741 usque ad 829, qui dicuntur Annales Laurissenses maiores et Einhardi* / Post editionem G. H. Perzii recognovit Fridericus Kurze. *MGH. SS rer. Germ.* Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1895. P. 2–178.
82. Annales Mettenses Priores / Primum recognovit B. de Simson. *MGH. SS rer. Germ.* Hannoverae et Lipsiae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1905. 119 p.
83. Annales Fuldenses / Post editionem G. H. Pertzii recognovit Fridericus Kurze. *MGH. SS rer. Germ.* Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1891. 152 p.
84. Helbig H. Die slawische Siedlung im sorbischen Gebiet. *Siedlung und Verfassung der Slawen zwischen Elbe, Saale und Oder* / Hrsg. Herbert Ludat. Giessen: Wilhelm Schmitz Verlag, 1960. S. 27–64.
85. Вацеба Р. Система влади у сербських князівствах Ельбо-Заальського межиріччя у IX – на початку X ст. *Проблеми слов'янознавства*. 2018. Вип. 67. С. 81–103.
86. Вацеба Р. Розселення племен слов'янського Полаб'я у VIII–X століттях. *Записки НТШ*. 2018. Т. 271: *Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін*. С. 603–623.
87. Bogusławski W. Dzieje Słowiańszczyzny północno-zachodniej do połowy XIII w. T. 2. Poznań: Druk Dziennika Poznańskiego, 1889. 997 s.
88. Lintzel M. Die Schlacht von Riade und die Anfänge des deutschen Staates. *Sachsen und Anhalt. Jahrbuch der Historischen Kommission für die Provinz Sachsen und für Anhalt*. 1933. Bd. 9. S. 27–51.
89. Bachrach B. S., Bachrach D. Saxon military revolution, 912–973?: myth and reality. *Early Medieval Europe*. 2007. Vol. 15. Issue 2. P. 186–222.
90. Flodoardi Annales. *MGH. SS. T. 3* / Ed. G. H. Pertz. Hannoverae: Impensis Bibliopolii avlici Hahniani, 1839. P. 363–408.
91. Bulín H. Počátky česko-veleetského přátelství. Dvě kapitoly z dějin vztahů západoslovanských v 10. století. *Vznik a počátky Slovanů (Origines et debute des Slaves)*. Díl 3. / Red. J. Eisner. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1960. S. 39–62.
92. Fragmentum de Arnulfo duce Bavariae. *MGH. SS. T. 17* / Ed. G. H. Pertz. Hannoverae: Impensis Bibliopolii avlici Hahniani, 1861. P. 570.
93. The works of Liudprand of Cremona: Antapodosis, Liber de rebus gestis Ottonis, Relatio de legatione Constantinopolitana / Translated into English with an Introduction by F. A. Wright. New York: E. P. Dutton & Company, 1930. 287 p.
94. Dulicz M. Kształtowanie się Słowiańszczyzny Północno-Zachodniej: studium archeologiczne. Kraków: Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, 2001. 323 s.
95. Wehner D. Das Land Stodor: Eine Studie zu Struktur und Wandel der slawenzeitliche Siedlungsräume im Havelland und in der nördlichen Zauche. Rahden: Verlag Marie Leidorf, 2012. 446 s.
96. Biermann F., Frey K. Ringwall und Macht. Über die Burgen des 9./10. Jh. am Teltow und im Berliner Raum. *Przegląd Archeologiczny*. 2001. T. 49. S. 59–83.

97. Henning J. Die Slawische Siedlungsraum und die ottonische Expansion östlich der Elbe: Ereignisgeschichte – Archäologie – Dendrochronologie. *Europa im 10. Jahrhundert: Archäologie einer Aufbruchzeit*. Internationale Tagung in Vorbereitung der Ausstellung “Otto der Große, Magdeburg und Europa” / Hrsg. J. Henning. Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern, 2002. S. 131–146.
98. Novotný V. České dějiny. Díl 1. Část 1: Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha. Praha: Jan Laichter, 1912. 782 s.
99. Вацеба Р. До питання про участь білих хорватів в етногенезі верхньолужицян. *Україна і Хорватія: історичні паралелі*. Матеріали Другої міжнародної хорватсько-української наукової конференції, 1–3 червня 2017 року / Упорядник В. Пограничний. Дрогобич: ВГО «Бойківське етнологічне товариство», 2019. С. 127–151.
100. Вацеба Р. М. Ранні держави дружинного типу у Слов'янському Полаб'ї (кінець VIII – перша третина X ст.): система влади і її трансформації: дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 «Всесвітня історія». Львів, 2018. 285 с.
101. Život Sv. Lidmily / Vydal J. Kolář. *Prameny dějin Českých*. Díl 1: *Životy svatých a některých jiných osob nábožných*. Praha: Nákladem Musea království českého, 1873. S. 123–124.
102. Проложное житие Людмилы. *Сказания о начале Чешского государства в древнерусской письменности* / Отв. ред. В. Д. Королюк; предисл., коммент. и пер. А. И. Рогова. Москва: Издательство «Наука», 1970. С. 106–110.
103. Křišťanův Život Sv. Ludmily a Sv. Václava / Přeložil J. Truhlář. *Prameny dějin Českých*. Díl 1: *Životy svatých a některých jiných osob nábožných*. Praga: Nákladem Musea království českého, 1873. S. 199–227.
104. Třeštlík D. Přemyslovec Kristián. *Archeologické rozhledy*. 1999. Ročník 51. Číslo 4. S. 602–613.
105. Kalousek J. O rozsahu říše české za Boleslava II. *Sborník historický*. 1883. Ročník 1. Svazek 2. S. 97–110.
106. Preidel H. Die Anfänge der slawischen Besiedlung Böhmens und Mährens. Bd. 2. Gräfelfing bei München: Edmund Gans Verlag, 1957. 184 s.
107. Шустер-Шевц Г. Возникновение западославянских языков из праславянского и особенности серболужицкого языкового развития. *Вопросы языкознания*. 1983. № 2. С. 33–50.
108. Сказания о начале Чешского государства в древнерусской письменности / Отв. ред. В. Д. Королюк; предисл., коммент. и пер. А. И. Рогова. Москва: Издательство «Наука», 1970. 128 с.

References

1. Vatseba, R. (2023). Slov'yans'kyy slid u viys'koviy reformi Henrikha I Ptakholova [The Slavic trace in the military reform of Henry the Fowler]. In Pylypchuk, Ya. V. (ed.) *Narratives and concepts of the medieval history of Central-Eastern Europe: the scientific conference in memory of Andriy Dobrolyubskyi*, 21-22. November 2023. Kyiv: Dragomanov Ukrainian State University. p. 120-130. [In Ukrainian].
2. Voitovych, L. V. (2009). “Bavars'kyi heohraf”: sprobа etnolokalizatsii naselennia Central'no-Skhidnoi Yevropy IX st. [“Geographus Bavarus”: an attempt of ethnolocalization of population of the 9th-century Central and Eastern Europe]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal [Ukrainian Historical Journal]*. 5. p. 12-34. [In Ukrainian].
3. Pech, E. (2015). Milzener, Lusizer und Glomaci-Daleminzer. Kontroversen zur frühen Geschichte der Sorben. *Lětopis. Zeitschrift für sorbische Sprache, Geschichte und Kultur*. 62 (2). p. 119-132. [In German].
4. Giese, M. (ed.) (2004). *Annales Quedlinburgenses*. Hannover: Hahnsche Buchhandlung. (MGH. SS rer. Germ. 72). [In Latin].

5. Nass, K. (ed.) (2006). *Annalista Saxo*. Hannoverae: Hahnsche Buchhandlung. (MGH. SS 37). [In Latin].
6. Pertz, G. H. (ed.) (1859). *Annales Magdeburgenses*. In *MGH. SS. 16*. Hannoverae: Impensis Bibliopolii avlici Hahniani. p. 105-196. [In Latin].
7. Lübke, Ch. (1985). *Regesten zur Geschichte der Slaven an Elbe und Oder (vom Jahr 900 an)*. 2. Regesten 900–983. Berlin: In Kommission bei Duncker & Humblot. [In German].
8. Vatsaba, R. (2023). The Carolingian Policy towards the White Serbs in the late VIIIth and the IXth Century. *Problems of World History*. 21. p. 19-63. [In Ukrainian].
9. Schulze, E. O. (1896). *Die Kolonisierung und Germanisierung der Gebiete zwischen Saale und Elbe*. Leipzig: bei S. Hirzel. [In German].
10. Hanewinkel, Ch. (2004). *Die politische Bedeutung der Elbslawen im Hinblick auf die Herrschaftsveränderungen im ostfränkischen Reich und in Sachsen von 887–936: Politische Skizzen zu den östlichen Nachbarn im 9. und 10. Jahrhundert*: Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Westfälischen Wilhelms-Universität zu Münster. [Online] Available from: <https://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:hbz:6-86629460389> [In German].
11. Sochacki, J. (2016). *Niemcy*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie. (Początki państw). [In Polish].
12. Szrejter, A. (2014). *Pod pogańskim sztandarem. Dzieje tysięcy wojen Słowian połabskich od VII do XII wieku*. Warszawa: Instytut Wydawniczy ERICA. [In Polish].
13. Rossignol, S. (2018). Les Dalemiciens face aux Francs. Conflits, tribut et structures sociales (IXe–XIe siècle). In Keller, R. and Sarti, L. (eds.) *Pillages, tributs, captifs. Prédation et sociétés de l'Antiquité tardive au haut Moyen Âge*. Paris: Éditions de la Sorbonne. p. 139-160. [In French].
14. Holtzmann, R. (ed.) (1935). *Thietmari Merseburgensis episcopi chronicon*. Berolini: Apud Weidmannos. (MGH. SS rer. Germ. Nova series 9). [In Latin].
15. Hirsch, P. (ed.) (1935). *Widukindi monachi Corbeiensis rerum gestarum Saxoniarum libri tres*. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani. (MGH. SS rer. Germ.). [In Latin].
16. Bachrach, B. S. & Bachrach, D. S. (eds.) (2014). *Deeds of the Saxons. By Widukind of Corvey*. Washington, D.C.: Catholic University of America Press. [In English].
17. Oexle, J. & Strobel, M. (2004). Auf der Spuren der "urbs, quae dicitur Gana", der Hauptburg der Daleminizier. Erste archäologische Untersuchungen in der slawischen Befestigung von Hof/Stauchitz. *Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege*. 46. p. 253-263. [In German].
18. Herbich, T. et al. (2003). Magnetic surveys of the site Burg Gana (Hof/Stauchitz) in Saxony. *Archaeologia Polona*. 41. p. 197-200. [In English].
19. Bachrach, D. S. (2013). Henry I of Germany's 929 military campaign in archaeological perspective. *Early Medieval Europe*. 21 (3). p. 307-337. [In English].
20. Bachrach, D. S. (2018). *Niemiecka sztuka wojenna w czasach Mieszka I*. Oświęcim: Napoleon V. [In Polish].
21. Bethmann, L. C. (ed.) (1844). *Chronica domni Sigeberti Gemblacensis monachi*. In *MGH. SS. 6*. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani. p. 300-374. [In Latin].
22. Tyszkiewicz, L. A. (1981). Podziały plemienne i problem jedności słowian serbo-łużyckich. In Strzelczyk, J. (ed.) *Słowiańszczyzna Połabska między Niemcami a Polską. Materiały z konferencji naukowej, zorganizowanej przez Instytut Historii UAM w dniach 28-29 IV 1980 r*. Poznań: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza. p. 109-131. [In Polish].
23. Brankač, J. & Mětsk, F. (1974). *Geschichte der Sorben*. 1. Von den Anfängen bis 1789. Bautzen: Domowina-Verlag. [In German].

24. Gebuhr, R., Biermann, F. & Gebuhr, K. (2003). Liubusua. Wege zur Lösung eines alten Forschungsproblems. *Jahrbuch für Brandenburgische Landesgeschichte*. 54. p. 7-50. [In German].
25. Warner, D. A. (ed.) (2001). *Ottoman Germany: The Chronicle of Thietmar of Merseburg*. Manchester and New York: Manchester University Press. [In English].
26. Waitz, G. (ed.) (1878). *Annales Hildesheimenses*. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani. (MGH. SS rer. Germ.). [In Latin].
27. Pertz, G. H. (ed.) (1839). *Annales Weissemburgenses*. In *MGH. SS*. 3. Hannoverae: Impensis Bibliopolii avlici Hahniani. p. 33-72. [In Latin].
28. Maclean, S. (ed.) (2009). Adalbert's Continuation. In *History and politics in late Carolingian and Ottonian Europe: The Chronicle of Regino of Prüm and Adalbert of Magdeburg*. Manchester and New York: Manchester University Press. p. 232-272. [In English].
29. Kurze, F. (ed.) (1890). (Adalberti) Continuatio Reginonis. In *Reginonis abbatiss Prumiensis Chronicon cum continuatione Treverensi*. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani. (MGH. SS rer. Germ.). p. 154-179. [In Latin].
30. Henning, J. (1998). Archäologische Forschungen an Ringwällen in Niederungslage: Die Niederlausitz als Burgenlandschaft des östlichen Mitteleuropa im frühen Mittelalter. In Henning, J. and Ruttkay, A. T. (eds.) *Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa: Tagung, Nitra vom 7. bis 10. Oktober 1996*. Bonn: Habelt. p. 8-21. [In German].
31. Schrage, G. E. (2007). Górne Łużyce do roku 1346. In Bahlcke, J. (ed.) *Dzieje Górnych Łużyc. Władza, społeczeństwo i kultura od średniowiecza do końca XX wieku*. Warszawa: Wydawnictwo DiG. p. 67-111. [In Polish].
32. Bogusławski, W. J. (1861). *Rys dziejów serbo-łużyckich*. Petersburg: Druk Jozafata Ohryzki. [In Polish].
33. Widajewicz, J. (1948). *Serbowie nadłabscy*. Kraków: L. Anczyc i Sp. [In Polish].
34. Rossignol, S. (2007). *Dominatio regionis*. Die Politik der Ottonen gegenüber den Slawen an Elbe und Ostsee in komparatistischer Sicht. *Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift*. 48 (2). p. 225-260. [In German].
35. Brankač, J. (1968). Betrachtungen zur politischen Geschichte der elbslawischen Stammesverbände im 9. Jahrhundert. In Manteuffel, T. and Gieysztor, A. (eds.) *L'Europe aux IXe–XIe siècles. Aux origines des Etats nationaux*. Varsovie: PWN. p. 391-419. [In German].
36. Łowmiański, H. (1973). *Początki Polski: z dziejów Słowian w I tysiącleciu n.e*. 5. Warszawa: PWN. [In Polish].
37. Třeštlík, D. (2008). *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. [In Czech].
38. Schrage, G. E. (2000). Zur Herkunft des Adels im Umfeld des Zisterzienserklosters Alzeia. Ein Beitrag zur Assimilation der slawischen Oberschicht in der südlichen Germania Slavica in der Zeit um 1200. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*. 49 (1). p. 1-18. [In German].
39. Billig, G. (2019). Burgward – Adel? Stellungnahme zu: Karlheinz Hengst, Das Gebiet zwischen Saale und Elbe vor tausend Jahren: Betrachtungen von Ostthüringen bis Mittelsachsen aus sprachgeschichtlicher Sicht mit besonderer Beachtung des slawischen Adels vom 10. bis 13. Jahrhundert. *Neues Archiv für sächsische Geschichte*. 90. p. 225-239. [In German].
40. Marquart, J. (1903). Mas'ūdī's Bericht über die Slawen. In *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Ethnologische und historisch-topographische Studien zur Geschichte des 9. und 10. Jahrhunderts (ca. 840–940)*. Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, T. Weicher. p. 95-160. [In German].
41. Marquart, J. (ed.) (1903). Bericht über die Slawen, ihre Wohnsitze, die Geschichte ihrer Königen und die Trennung ihre Zweige. In Marquart, J. *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Ethnologische und historisch-topographische Studien zur Geschichte des 9. und*

10. *Jahrhunderts (ca. 840–940)*. Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, T. Weicher. p. 101-103. [In German].
42. Schrage, G. E. (1999). Zur Siedlungspolitik der Ottonen. Untersuchungen zur Integration der Gebiete östlich der Saale im 10. Jahrhundert. *Blätter für deutsche Landesgeschichte: Neue Folge des Korrespondenzblattes*. 135. p. 189-268. [In German].
43. Schlesinger, W. (1961). Die Verfassung der Sorben. In *Mitteldeutsche Beiträge zur deutschen Verfassungsgeschichte des Mittelalters*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. p. 7-47. [In German].
44. Vlasto, A. P. (2004). *Zaprovadzhennya khrystyianstva u slov'yan: vstup do seredn'ovichnoyi istoriyi slov'yanstva [The Entry of the Slavs into Christendom: An Introduction to the Medieval History of the Slavs]*. Kyiv: Yunivers. [In Ukrainian].
45. von Sickel, Th. (ed.) (1879–1884). Diplomata Ottonis I. № 76. In *MGH. Diplomatum Regum et Imperatorum Germaniae*. 1. Conradi I. Heinrici I. et Ottonis I. diplomata. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani. p. 155-156. [In Latin].
46. von Sickel, Th. (ed.) (1879–1884). Diplomata Ottonis I. № 105. In *MGH. Diplomatum Regum et Imperatorum Germaniae*. 1. Conradi I. Heinrici I. et Ottonis I. diplomata. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani. p. 187-189. [In Latin].
47. Jenkins, R. (ed.) (2016). *Constantine Porphyrogenitus. De administrando imperio: A Commentary*. Washington D. C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection. [In English].
48. Rački, F. (1880). Biela Hrvatska i biela Srbija. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*. 52. p. 141-189. [In Croatian].
49. Labuda, G. (1949). *Pierwsze państwo słowiańskie: państwo Samona*. Poznań: Księgarnia Akademicka Spółdzielnia z Odp. Udz. [In Polish].
50. Gringmuth-Dallmer, H. (1983). Magdeburg und Byzanz in der Politik Ottos des Großen. In Dummer, J. & Irmscher, J. (eds.) *Byzanz in der europäischen Staatenwelt: Eine Aufsatzsammlung*. Berlin-Boston: De Gruyter. p. 26-29. [In German].
51. Daniel, H. A. (1863). *Deutschland nach seinen physischen und politischen verhältnissen Geschildert*. Stuttgart: Verlag von Friedrich Bruckmann. [In German].
52. Moravcsik, G. (ed.) (1967). *Constantine Porphyrogenitus. De administrando imperio*. Washington D. C.: Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies. (Corpus fontium historiae Byzantinae 1). [In Greek & English].
53. Bury, J. B. (ed.) (1920). Constantine Porphyrogenetos. De Administrando Imperio, Chapters 29-36. In *The early history of the Slavonic settlements in Dalmatia, Croatia, & Serbia*. London-New York: The Macmillan Company. p. 9-38. [In Greek].
54. Litavrin, G. G. and Novoseltsev, A. P. (eds.) (1991). *Konstantin Bagrjanorodnyj. Ob upravlenii imperiej [Constantine Porphyrogenitus. On the Governance of the Empire]*. Moskva: Nauka. [In Greek & Russian].
55. Hengst, K. (2016). Der slawische Adel, seine Sprache und seine Namen zwischen Saale und Elbe vom 10. bis 13. Jahrhundert. *Namenkundliche Informationen*. 107/108. p. 209-279. [In German].
56. Schich, W. (2002). Die ostelbische Kulturlandschaft des 10. und 12. Jahrhunderts im Vergleich. In Borgolte, M. (ed.) *Polen und Deutschland vor 1000 Jahren. Die Berliner Tagung über den "Akt von Gnesen"*. Berlin: Akademie Verlag. p. 61-90. [In German].
57. Schmeidler, B. (ed.) (1917). *Magistri Adam Bremensis Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*. Hannoverae et Lipsiae: Impensis Bibliopolii Hahniani. (MGH. SS rer. Germ.). [In Latin].
58. Bretholz, B. (ed.) (1923). *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung. (MGH. SS rer. Germ. Nova series 2). [In Latin].
59. Schrage, G. E. (1990). *Slaven und Deutsche in der Niederlausitz: Untersuchungen zur Siedlungsgeschichte im Mittelalter*. Berlin: Duncker & Humblot. [In German].

60. Althoff, G. (2009). *Ottonowie: władza królewska bez państwa*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego. [In Polish].
61. Labuda, G. (1960). Polska, Czechy, Niemcy i Związek Wielecki w wieku X. In *Fragmenty dziejów Słowiańszczyzny Zachodniej*. 1. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie. p. 247-302. [In Polish].
62. Matla, M. (2014). *Czechy*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie. (Początki państw). [In Polish].
63. Becker, J. (ed.) (1915). *Liudprandi Antapodosis. Liudprandi opera*. Hannoverae et Lipsiae: Impensis Bibliopolii Hahniani. p. 1-158. (MGH. SS rer. Germ.). [In Latin].
64. Pertz, G. H. (ed.) (1839). *Annales Corbeienses*. In *MGH. SS. 3. Hannoverae: Impensis Bibliopolii avlici Hahniani*. p. 1-18. [In Latin].
65. Pertz, G. H. (ed.) (1839). *Lamberti annales*. In *MGH. SS. 3. Hannoverae: Impensis Bibliopolii avlici Hahniani*. p. 22-102. [In Latin].
66. Labuda, G. (1971). *Marchie Niemieckie na pograniczu Słowiańskim w VIII–XII wieku*. In *Fragmenty dziejów Słowiańszczyzny zachodniej*. 3. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie. p. 91-175. [In Polish].
67. Strzelczyk, J. (1976). *Słowianie i Germanie w Niemczech środkowych we wczesnym średniowieczu*. Poznań: UAM. [In Polish].
68. Reuter, T. (1991). *Germany in the early Middle Ages c. 800–1056*. London-New York: Longman. [In English].
69. Dralle, L. (1981). *Slaven an Havel und Spree: Studien zur Geschichte des hevellisch-wilzischen Fürstentums (6. bis 10. Jahrhundert)*. Berlin: Duncker & Humblot. [In German].
70. Goldberg, E. J. (2006). *Struggle for Empire: Kingship and Conflict under Louis the German, 817–876*. Ithaca and London: Cornell University Press. [In English].
71. Holder-Egger, O. (ed.) (1894). *Lamperti Hersfeldensis Annales. Lamperti monachi Hersfeldensis Opera*. Hannoverae et Lipsiae: Impensis Bibliopolii Hahniani. p. 1-304. (MGH. SS rer. Germ.). [In Latin].
72. ab Oefele, E. (ed.) (1891). *Annales Altahenses maiores*. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani. (MGH. SS rer. Germ.). [In Latin].
73. Turasiewicz, A. (2004). *Dzieje polityczne Obodryców: od IX wieku do utraty niepodległości w latach 1160–1164*. Kraków: Nomos. [In Polish].
74. Bethmann, L. and Waitz, G. (eds.) (1878). *Pauli Historia Langobardorum*. In *MGH. Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum saec. VI–IX*. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani. p. 14-187. [In Latin].
75. Fritze, W. (1979). Zur Bedeutung der Awaren für die slawische Ausdehnungsbewegung im frühen Mittelalter. *Zeitschrift für Ostforschung*. 28 (3). p. 498-545. [In German].
76. Štih, P. (2010). *The Middle Ages between the Eastern Alps and the Northern Adriatic: select Papers on Slovene Historiography and Medieval History*. Leiden-Boston: Brill. (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450 11). [In English].
77. Szafarzyk, P. (2003). *Słowiańskie starożytności*. Poznań: Wyd. PTPN. [In Polish].
78. Sieniawski, K. E. (1881). *Pogląd na dzieje Słowian zachodnio-północnych między Łabą (Elbą) a granicami dawnej Polski od czasu wystąpienia ich na widownię dziejową aż do utraty politycznego bytu i znamion narodowych*. Gniezno: J. B. Lange. [In Polish].
79. Steinhübel, J. (2012). *Kapitoly z najstarších českých dejín: 531–1004*. Kraków: Spolek Slovákov v Poľsku – Towarzystwo Słowaków v Polsce. [In Slovak].
80. Steinhübel, J. (2021). *The Nitrian Principality: The Beginnings of Medieval Slovakia*. Leiden-Boston: Brill. (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450 68). [In English].
81. Pertz, G. H. & Kurze, F. (eds.) (1895). *Annales regni Francorum (Annales Laurissenses maiores)*. In *Annales regni Francorum inde a. 741 usque ad 829, qui dicuntur Annales*

- Laurissenses maiores et Einhardi*. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani. (MGH. SS rer. Germ.). p. 2-178. [In Latin].
82. de Simson, B. (ed.) (1905). *Annales Mettenses Priores*. Hannoverae et Lipsiae: Impensis Bibliopolii Hahniani. (MGH. SS rer. Germ.). [In Latin].
83. Pertz, G. H. & Kurze, F. (eds.) (1891). *Annales Fuldenses*. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani. (MGH. SS rer. Germ.). [In Latin].
84. Helbig, H. (1960). Die slawische Siedlung im sorbischen Gebiet. In Ludat, H. (ed.) *Siedlung und Verfassung der Slawen zwischen Elbe, Saale und Oder*. Giessen: Wilhelm Schmitz Verlag. p. 27-64. [In German].
85. Vatseba, R. (2018). The political system of Sorbian principalities between the Elbe and Saale rivers in the 9th and early 10th century. *Problems of Slavonic Studies*. 67. p. 81-103. [In Ukrainian].
86. Vatseba, R. (2018). Rozselennya plemen slov'yans'koho Polab'ya u VIII-X stolittiyakh [Geographical distribution of the tribes in the 8th–10th-century Slavic Polabya]. *Zapysky NTSh [Notes of the Shevchenko Scientific Society]*. 271. p. 603-623. [In Ukrainian].
87. Bogusławski, W. (1889). *Dzieje Słowiańszczyzny północno-zachodniej do połowy XIII w.* 2. Poznań: Druk Dziennika Poznańskiego. [In Polish].
88. Lintzel, M. (1933). Die Schlacht von Riade und die Anfänge des deutschen Staates. *Sachsen und Anhalt. Jahrbuch der Historischen Kommission für die Provinz Sachsen und für Anhalt*. 9. p. 27-51. [In German].
89. Bachrach, B. S. & Bachrach, D. (2007). Saxon military revolution, 912–973?: myth and reality. *Early Medieval Europe*. 15 (2). p. 186-222. [In English].
90. Pertz, G. H. (ed.) (1839). Flodoardi Annales. In *MGH. SS*. 3. Hannoverae: Impensis Bibliopolii avlici Hahniani. p. 363-408. [In Latin].
91. Bulín, H. (1960). Počátky česko-veleetského přátelství. Dvě kapitoly z dějin vztahů západoslovanských v 10. století. In Eisner, J. (ed.) *Vznik a počátky Slovanů (Origines et debute des Slaves)*. 3. Praha: Nakladatelství ČSAV. p. 39-62. [In Czech].
92. Pertz, G. H. (ed.) (1861). Fragmentum de Arnulfo duce Bavariae. In *MGH. SS*. 17. Hannoverae: Impensis Bibliopolii avlici Hahniani. p. 570. [In Latin].
93. Wright, F. A. (ed.) (1930). *The works of Liudprand of Cremona: Antapodosis, Liber de rebus gestis Ottonis, Relatio de legatione Constantinopolitana*. New York: E. P. Dutton & Company. [In English].
94. Dulicz, M. (2001). *Kształtowanie się Słowiańszczyzny Północno-Zachodniej: studium archeologiczne*. Kraków: Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk. [In Polish].
95. Wehner, D. (2012). *Das Land Stodor: Eine Studie zu Struktur und Wandel der slawenzeitliche Siedlungsräume im Havelland und in der nördlichen Zauche*. Rahden: Verlag Marie Leidorf. [In German].
96. Biermann, F. & Frey, K. (2001). Ringwall und Macht. Über die Burgen des 9./10. Jh. am Teltow und im Berliner Raum. *Przegląd Archeologiczny*. 49. p. 59-83. [In German].
97. Henning, J. (2002). Die Slawische Siedlungsraum und die ottonische Expansion östlich der Elbe: Ereignisgeschichte – Archäologie – Dendrochronologie. In Henning, J. (ed.) *Europa im 10. Jahrhundert: Archäologie einer Aufbruchzeit. Internationale Tagung in Vorbereitung der Ausstellung "Otto der Große, Magdeburg und Europa"*. Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern. p. 131-146. [In German].
98. Novotný, V. (1912). *České dějiny*. 1. 1. Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha. Praha: Jan Laichter. [In Czech].
99. Vatseba, R. (2019). Do pytannya pro uchast' bilykh khorvativ v etnogenezi verkhnioluzhychan [Towards the issue of the White Croats participation in the Upper Sorbs ethnogenesis]. In Pohranyčnyj, V. (ed.) *Ukrajina i Hrvatska: povijesne paralele*. Radovi Drugog međunarodnog hrvatsko-ukrajinskog znanstvenog skupa, 1.-3. lipanj 2017. Drogobyč: «Etnološko društvo Bojky». p. 127-151. [In Ukrainian].

100. Vatseba, R. M. (2018). *Ranni derzhavy družynnoho typu u Slovians'komu Polab'i (kinets VIII – persha polovyna IX st.): systema vlady i yii transformatsii*: dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ist. nauk: spets. 07.00.02 «Vsesvitnia istoriia» [The early dryht-type states in Slavic Polabya (the late 8th – first third of the 10th century): political system and its transformations: dissertation for obtaining the degree of candidate of historical sciences (Ph.D. in History) in specialty 07.00.02 “World History”]. Lviv. [In Ukrainian].
101. Kolář, J. (ed.) (1873). *Život Sv. Lidmily. Prameny dějin Českých*. 1. Životy svatých a některých jiných osob nábožných. Praha: Nákladem Musea království českého. p. 123-124. [In Old Church Slavonic and Czech].
102. Koroliuk, V. D. (ed.) (1970). *Prolozhnoye zhiitiye Lyudmily* [The Synaxarion Redaction of the Life of St. Ludmila]. In *Skazaniya o nachale Cheshskogo gosudarstva v drevnerusskoy pis'mennosti* [Tales about the beginning of the Czech state in the ancient Rus' literature]. Moskva: Nauka. p. 106-110. [In Old Church Slavonic and Russian].
103. Truhlar, J. (ed.) (1873). *Křišťanův Život Sv. Ludmily a Sv. Václava. Prameny dějin Českých*. 1. Životy svatých a některých jiných osob nábožných. Praga: Nákladem Musea království českého. p. 199-227. [In Latin and Czech].
104. Třeštík, D. (1999). Přemyslovec Kristián. *Archeologické rozhledy*. 51 (4). p. 602-613. [In Czech].
105. Kalousek, J. (1883). O rozsahu říše české za Boleslava II. *Sborník historický*. 1 (2). p. 97-110. [In Czech].
106. Preidel, H. (1957). *Die Anfänge der slawischen Besiedlung Böhmens und Mährens*. 2. Gräufeling bei München: Edmund Gans Verlag. [In German].
107. Schuster-Šewc, H. (1983). Voznikovenie zapadnoslavyanskikh yazikov iz praslavyanskogo i osobennosti serboluzhitskogo yazikovogo razvitiya [The emergence of West Slavic languages from Proto-Slavic and the peculiarities of the Sorbian language development. *Voprosy Jazykoznanija* [Topics in the study of language]. 2. p. 33-50. [In Russian].
108. Koroliuk, V. D. (ed.) (1970). *Skazaniya o nachale Cheshskogo gosudarstva v drevnerusskoy pis'mennosti* [Tales about the beginning of the Czech state in the ancient Rus' literature]. Moskva: Nauka. [In Russian].

Vatseba R. The Elbe Serbs in the Age of the Ottonians (Part 1).

The article comprehensively reevaluates the historical fate of the Serbian communities from the area between the Saale and Mulde rivers in the times of the Ottonian dynasty. The research objectives included considering their role in the system of international relations of the first half of the 10th century, with particular attention paid to their position in the conflicts between the Ottonians and the Magyars, the Dalaminzi, the Hevelli, & the Czech principality of the Přemyslids. Based on analysis of the political situation in Central Europe and suggested reconstruction of the episodes of collaboration of the Elbe Serbs with Henry the Fowler, the author rejects the widely spread stereotype about the domination of the pro-Hungarian orientation among the Slavs of the discussed region.

The chronology of integration of the territory between the Saale & Mulde into the Duchy of Saxony has been specified, and its periodization has been suggested. The author challenges the interpretation of Henry I's deployment of the Saxon troops and military infrastructure in the region to the east of Saale after 921 as part of the narrative of conquest and enslavement of the Slavs, arguing that the measures were caused by the necessity to defend Saxony from Hungarian raids as well as the need to resist the alliance between the Stodorian dynasty & the Czech Přemyslids, and accepting E. O. Schulze's view about further persistence of the autonomous Serbian principalities through the 920s–940s. Proceeding from the identification of agrarii milites mentioned by Widukind of Corvey with the Slavic vethenici-withasii, the article reveals the Serbian context of Henry the Fowler's military reform, explores its social consequences, and traces its impact on the integration process in the long-term perspective.

Ultimately, the study deals with the introduction of direct Saxon rule and the foundation of ecclesiastical institutions in the Saale-Mulde region. It describes the burgward system, the Ottonian colonization, and the state of the indigenous Slavic population. The key features of the Ottonian ethnic policy in the newly incorporated lands of White Serbia have been outlined. Following K. Hengst and G. E. Schrage, the author pointed out the use of Slavonic in official & private communication, recognition of the Slavic legal tradition in court practice, and preservation of the initial economic and social order of the Serbian communities, as well as the engagement of political elites of the Elbe Serbs to the new administrative structures.

Keywords: *White Serbia, the Duchy of Saxony, the Ottonian Age, the Slavs, the Elbe Serbs, the Dalaminzi, Henry the Fowler, Otto the Great, integration, agrarii milites, the burgward system.*